

İmâmiyye Şîası'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi -Şeyhü't-Tâife et-Tûsî Özelinde-

İbrahim Kutluay

Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Hadis Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
i_kutluay@yahoo.com

Öz

Haber-i vâhid'in hücciyeti meselesi, Ehl-i sünnet'te olduğu gibi İmâmiyye Şîası'nda da tartışmalı bir konudur. Mütakaddimün dönemi İmâmî âlimleri genellikle haber-i vâhidin ilim ifade etmediğini, dolayısıyla delil olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmelerine karşın, başta Şeyh Tûsî olmak üzere bir kısım müteahhirün dönemi âlimleri, belirli şartları taşıması hâlinde haber-i vâhidin delil olabileceğini savunmuşlardır. Bu makalede, bu görüş değişikliğinin sebepleri ile İmâmiyye Şîası Usûlî Ekolü âlimlerinden Şeyh Tûsî'nin, aynı ekole mensup hocaları Şeyh Müfid ve Şerîf el-Mürtezâ'nın düşünceleriyle bağdaşmayan haber-i vâhidle ilgili görüşlerinin dayanakları ve tarihî seyri incelenip tartışılacaktır. Anahtar Kelimeler: Hadis, İmâmiyye Şîası, Tûsî, Usûlî, Haber-i vâhid

The problem of the Probative of al-Khabar al-Wahid According to Shia Imamiyya: A Case Study in Sheikh al-Taifa al-Tusi

The hujjiyya (probative) problem of isolated Hadiths/al-khabar al-wahid/al-ahad is one of the controversial issues in Shia Imamiyya as well as in the ahl al-Sunna. Shi'i Imami scholars who lived in the mutaqaddimun period usually argue that isolated hadiths don't express ilm, so they can not be accepted as a hujja; but primarily Sheikh al-Taifa al-Tusi and other some Usuli scholars, who are adherents of mutaakhhirun period, argue that al-khabar al-wahid can be accepted as a hujja, provided that it includes some qualifications. This article, therefore, aims to examine and discuss the main reasons and basis of different opinions of Tusi and of his teachers Sheikh Mufid and Sharif al-Murtaza about al-khabar al-wahid and the historical evolution of al-Tusi's opinion.

Key Words: Hadith, Shia Imamiyya, Sheikh al-Taifa al-Tusi, Usuli, al-Khabar al-wahid

Atıf

İbrahim Kutluay, İmâmiyye Şîası'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi
-Şeyhü't-Tâife et-Tûsî Özelinde-, Marife, Yaz 2014, ss. 63-84

Giriş

İmâmiyye Şiası'nda esas tartışma, hadislerin ve imamlara ait *ahbârın* sübûtu ve sıhhatinin yanında, onların şeriatla delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı ve bunun meşruiyeti ile ilgilidir.¹ Bu sebeple, aslına bakılırsa gerek Sünnîler'de gerekse İmâmiyye'de hadis alanında pek çok tartışma konusu olsa da hadislerin sübûtu ve sıhhati probleminin yanısıra *haber-i vâhid/âhâd haberin*² delil olup olmayacağı meselesi günümüzde de en fazla tartışılan mevzulardandır. Biz bu çalışmamızda söz konusu problemlerden İmâmiyye'de haber-i vâhidin hücciyeti meselesini inceleyecek ve bilhassa Şeyhü't-tâife Muhammed b. Hasan et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) bu konudaki görüşlerine yoğunlaşacağız.

İmâmiyye'de haber-i vâhidle ilgili problemlerin daha belirgin olarak Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ve Şerîf el-Mürtezâ (ö. 436/1044) döneminde yoğun biçimde gündeme geldiği,³ müteakiben Şeyh Tûsî'nin fıkıh usulüne yönelik *el-Udde fi usûli'l-fikh*⁴ isimli eserinde, bunları müstakil bir başlık altında ele alıp bir sisteme bağlamaya çalıştığı görülmektedir.⁵ Kısaca Şeyh Tûsî, Usûlîler'in ictihadı ile Ahbârî ekolün *-Kütüb-i Erbaa'*daki hadisleri kat'i saydıkları için⁶ haber-i vâhidle amel prensiplerini birleştirmiş; ancak buna haber-i vâhidin karineli olmasını ve birtakım şartları taşımasını ekleyerek yeni bir fikhî çığıra öncülük etmiştir. Bu çalışmamızda görüşleri üzerine yoğunlaşacağımız Tûsî, dört Sünnî mezheple Ca'feriye mezhebinin fikhî konulardaki farklılıklarını eleştirel bir tarzda inceleyen ilk kişidir.⁷ Öyle ki, farklı alanlarda pek çok eser telif eden Tûsî, haber-i vâhid konusuna da temas ettiği *Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân* adlı eserinde, Sünnî müfessirlerce yazılmış yirmi civarında tefsiri ve bazı Sünnî râvileri⁸ kaynak olarak kullanmıştır.⁹

¹ Nitekim Gleave bu hususa "Çağdaş Şii tartışmaları etkileyen, daha da önemlisi, Şiâ'ya yönelik seminerlerde ve fikhin devam eden hâkimiyetinde, ele alınan temel konular, hadislerin sübütundan daha çok hadis malzemesinin hukukî delillendirmede kullanımı ile alâkalıdır" (Gleave, "Haber-i Vâhid Üzerine Modern Şii Tartışmalar: Sadr, Humeynî ve Hûf Örneği" s. 135) diyerek işaret eder. Ancak Şiâ'da hadislerin ve *ahbârın* sıhhati de bilhassa Usûlîler arasında tartışmalı konulardandır.

² Bu iki terim eş anlamlı olarak ve "tek bir râvinin rivayeti" anlamının yanında "mütevâtir olmayan meşhur, aziz ve garib hadis türleri"ni de kapsayacak şekilde kullanılacaktır.

³ Hasan Sadr, *Nihâyetü't-dirâye*, s. 277; Kuzudişli, *Şiâ'da Hadis Rivâyeti*, s. 366. Şerîf el-Mürtezâ'nın on dört başlık altında telif ettiği *ez-Zerîa ilâ usulî's-şerîa* adlı eseri, İmâmiyye'de kapsamlı ilk fikh usulü eseri olarak bilinir (bk. Akhtar, *The Early Imamiyyah Shiite Thinkers*, s. 191).

⁴ Bu eserin değişik baskıları sırasıyla şöyledir: Tûsî, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, Bombay 1312/1894; Tahran 1314/1896; nşr. Muhammed Necef Mehdî, Necef 1403/1983; Müessesetü Âli'l-beyt, nşr. Muhammed Rızâ el-Ensârî el-Kummî, Kum 1417; Tûsî'nin bu eseri, *Uddetü'l-usûl* adıyla yine Muhammed Mehdi Necef tarafından nesredilmiştir. (Zeylinde Halil b. Gâzî el-Kazvîni, *el-Hâşiyetü'l-Halîliyye*), Müessesetü Âli'l-beyt, yy. 1983/1403. Tûsî'nin bu eseri *Uddetü'l-usûl* adıyla *el-Hâşiyetü'l-Halîliyye* ile birlikte nesredildiği ve hâşiyesinden de yararlandığımız için her ikisine de başvurduk ve dipnotlarda hangi nüshayı kullandığımızı işaret ettik. Şeyh Tûsî'nin eserleri ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Öz, "Tûsî", *DÎA*, XLI, 434-435.

⁵ Bk. Moussavi, "Hadith in Shiism" *Encyclopaedia of Iranica*, XII, 448.

⁶ Buna ileride değinilecektir.

⁷ Tûsî'nin fikh, hadis ve tefsir ilmindeki yeri ile ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Tûsî, *el-Fihrist*, s. 192-194; Akhtar, *The Early Imamiyyah Shiite Thinkers*, s. 240-244; Öz, "Tûsî", *DÎA*, XLI, 433-435.

⁸ Abdullah b. Abbas, Mücâhid, Katâde vd.

Çok yönlü bir müfessir, fakih ve muhaddis olan Şeyh Tûsî'nin haber-i vâhid konusundaki görüşlerine geçmeden önce, konunun zeminini tespit edebilmek için İmâmiyye'nin hadisleri nasıl tasnif ettiği üzerinde kısaca durmak gerekir. Esasen Sünnîler gibi¹⁰ İmâmî âlimler de hadisleri "râvi sayısı itibariyle" *mütevâtir* ve *âhâd* şeklinde iki grupta ele almışlardır. "Yalan üzere birleşmelerini aklın ve âdetin muhal gördüğü bir topluluğun vermiş olduğu haber" *mütevâtir* olarak adlandırılmış ve onun "kesin ve zaruri ilim ifade ettiği" kabul edilmiştir.¹¹ Şu hâlde "kesin ve zaruri ilim ifade eden mütevâtir haber, ilim hâsil etmek için istidlâle ihtiyaç duymaz; zira tevâtürün kendisi delil ve hüccettir. Bununla beraber haberin mütevâtir olabilmesi ve ilim ifade edebilmesi için tevâtür şartlarının bütün tabakalarda oluşması gerekir."¹²

Mütevâtir haberin *zarurî* mi yoksa *mükteseb ilim* mi ifade ettiği meselesi, diğer mezhep âlimleri arasında olduğu gibi İmâmî âlimler arasında da tartışmalıdır. Şeyh Müfid ve Şeyh Tûsî onun mükteseb ilim¹³ ifade ettiği kanaatinde. Basralılar, fakihlerin ekseriyeti ve Eşarîler ise mütevâtir haberin zaruri ilim gerektirdiği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁴ İmâmiyye kelimcilerinin itikatta (usûl-i din)

→

⁹ Akhtar, *The Early Imamiyyah Shiite Thinkers*, ss. 234-235. Tûsî'nin 50 eseri ve bunların değerlendirilmesi ile ilgili olarak bk. *age.*, ss. 217-233.

¹⁰ Haber-i vâhid konusundaki ilk problem -yukarıda da işaret edildiği gibi- onun tanımı hususundadır; zira "tek kişinin vermiş olduğu haber" e haber-i vâhid denilebildiği gibi "mütevâtir olmayan haberler" i ifade etmek için de bu terim kullanılmaktadır. Meselâ Buhârî, *Sahih*'in *Kitâbu ahhâri'l-âhâd* bölümünde onu tek kişinin vermiş olduğu haber olarak kullanmış ve buna dair rivayetleri sıralamıştır. Buna göre bu terimin ilk zamanlar birinci anlamda, daha sonraki dönemde "mütevâtir olmayan haberler" anlamında kullanıldığı söylenebilir. İkinci problem haber-i vâhidin ilim ifade edip etmediği ve buna bağlı olarak ne tür bir ilim ifade ettiği, amelde ve itikatta delil olarak kullanılıp kullanılmayacağıdır. Özetle ifade edersek konu âlimler arasında tartışmalı olup farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk dönemde Hz. Peygamber'in (s.a) devlet başkanlarına göndermiş olduğu elçiler ve sahâbenin birtakım uygulamaları dikkate alınırrsa râvinin âdil olması hâlinde haber-i vâhidin "gerek itikatta gerekse amelde delil olarak kullanıldığı" görülür. Bu sebeple âlimler haberi getirenin doğru ve emin bir kimse olması, haberinde hata ettiğine ilişkin bir karinenin bulunmaması, haberin sübut ve delalet bakımından kendisine tercih edilebilecek başka bir nassa aykırı olmaması gibi şartlarla haber-i vâhidi kabul etmişlerdir. Genelde itikatta delil olmayacağı belirtilmiş olsa da Kur'an'a, mütevâtir sünnete, icmâ ve akla, tarihen sabit hâdiselere, tecrübe ve müşahedeye aykırı olmaması şartıyla âdil bir râvinin naklettiği haber hadisçiler arasında prensipte kabul edilmiştir; zira hadis mecmularında rivayetlerin neredeyse tamamı âhâd hadislerden oluşmaktadır. Bu sebeple usulcüler ve Hanefiler, gerekli şartları taşıyan âhâd haberin "galip zan" ifade ettiğini ve amel için yeterli olduğunu belirtirler. Onlar delil olarak sahâbenin bu konuda icmâmını esas almışlardır. Diğer yandan özellikle hadisçiler ve âlimlerin çoğu, âhâd hadislerin hem amelde hem de itikatta delil olduğu görüşündedirler. Geniş bilgi için bk. Ertürk, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 351, 352; Yavuz, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 352-355; Apaydın, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 355-363.

¹¹ Tûsî, *el-İstibsâr*, I, 3; Şehidü's-sânî, *el-Bidâye (Resâil fî dirâyeti'l-hadis* içinde) I, 122; *A.gmlf., er-Riâye (Resâil fî dirâyeti'l-hadis* içinde) I, 158-161; Hillî, *Mebâdiu'l-usûl*, s. 199; Sajad Jiyad, "Khabar Al-Wahid in Shi'i Scholarship", s. 9; Mennâi, *Usûlü'l-akâde*, s. 121.

¹² Mennâi, *Usûlü'l-akâde*, s. 121 (Muzaffer, *Usûlü'l-fikh*, III, 67'den naklen).

¹³ Şeyh Tûsî bilgiyi önce *zarurî* ve *mükteseb* diye ikiye ayırmış, *müktesebî* de *aklî* ve *sem'î* şeklinde kısımlara ayırmıştır. Aklî olanı da sadece akılla bilinebilen, akıl ve sem' ile birlikte bilinebilen şeklinde kendi içinde iki grupta değerlendirmiştir (bk. Tûsî, *el-Uddetü fî usûli'l-fikh*, II, 759).

¹⁴ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 70.

mütevâtir haberi yakîn ifade eden bir kaynak olarak kabul etmeleri de dikkat çekilmesi gereken bir husustur.¹⁵

İmâmî âlimler arasında mütevâtir haberdeki râvi sayısının ne kadar olması gerektiği üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. “Her ne kadar bazı âlimler, mütevâtir haberde râvi sayısının en az beş, on iki, yirmi, kırk, yetmiş, üç yüz on üç olması gibi birtakım rakamları¹⁶ şart koşsalar da net olarak belirlenmiş ve üzerinde ittifak edilmiş belli bir sayı yoktur. Meşhur olan görüş ise mütevâtir haberde yakîn ölçü ve sınırı (medar) râvilerin sayısının çokluğu değil, onun ilim ifade etmiş olmasıdır; zira ilim her zaman çoklukla değil bazen az sayıdaki kişi ile de hâsıl olabilir.”¹⁷ Nitekim tam bir sayı zikretmeyen Zeynüddin b. Ali Şehîdü’s-sânî (ö. 966/1559) mütevâtir haberin isnadının her tabakasında belli bir çoğunluğun bulunmasını zorunlu görmüştür.¹⁸ Mütevâtir haberdeki râvi sayısı ile ilgili zikredilen rakamların Sünnî usûl-i hadis kitaplarından beslendiği ve muahhar Şîî düşüncüyü temsil ettiği anlaşılmaktadır.

Haber-i vâhid ise kelime anlamı itibariyle “tek kişinin naklettiği haber” demekse de hadis terimi olarak “mütevâtir derecesine ulaşmamış haberler”e denilmektedir. Buna göre *meşhûr*, *müstefiz*, *azîz* ve *garîb/ferd* hadisler de âhâd haber/haber-i vâhid içinde yer almaktadır. Görüldüğü gibi âhâd, kelimenin ima ettiği gibi bir sayıya bağlı olarak tek kişinin naklettiği haber olmayıp “yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir çoğunluğun nakletmediği haber” anlamına gelmektedir. Âhâd haber, “mâsum imamdan sâdır olup ilim hâsıl edecek derecede râvi sayısına ulaşmayan haber” diye de tarif edilebilir. Bu haberin râvisi ister tek olsun ister çok olsun sonuç değişmez. Âhâd haberin tek bir râvi tarafından nakledilmiş olması şart olmayıp -tevâtür derecesine ulaşmamak kaydıyla- bu çok sayıda râvi tarafından rivayet edilmiş de olabilir. Âhâd haberin temel özelliği, ilim değil zan ifade etmesidir. Çoğu İmâmî âlim, âhâd haberin ilim ifade edebilmesi için haberi destekleyen *karinelere*¹⁹ olmasını şart görür. Âhâd haberin delil olması, haberin kendisine değil onun kabulünü zorunlu kılan karinelere dayanır.²⁰ “Eğer âhâd haberde bu karineler bulunmuyorsa bu haberin delil olması konusunda bazıları onun ilim ifade ettiğini, bazıları ise zan ifade ettiğini söyleyerek aralarında ihtilaf etmişlerdir. Âhâd haber, akîde konularında, ne delil ne de yakîn ifade eden bir kaynak kabul edilir. Bununla beraber İmâmî ulemâ onu, şer’i ahkâm elde etmede (istinbat) başvurulan kaynaklardan biri olarak değerlendirir.”²¹ Nitekim ileride görüşlerini ayrı bir başlık altında ele alacağımız Şeyh Tûsî’nin ifade ettiğine göre, haberin bilgi

¹⁵ Bk. Mennâî, *Usûlü’l-akîde*, s. 122.

¹⁶ Şehîdü’s-sânî, *er-Riâye (Resâil fî dirâyeti’l-hadis* içinde) I, 158. Bu rakamlar Kur’an’da el-Mâide, 5/12; el-Enfâl, 8/66; el-Arâf, 7/156’da değişik meselelerle ilgili söz konusu edilen rakamlardan mülhem olarak ve 313 kişiden oluşan Bedir ashâbının sayısı dikkate alınarak ileri sürülmüştür. Bu ve diğer rakamlarla ilgili olarak bk. Râzî, *el-Mahsûl*, II, 132-133; Suyûtî, *Tedrib*, II, 177.

¹⁷ Mennâî, *Usûlü’l-akîde*, s. 121 (Hillî, *Nehcü’l-hak ve keşfü’s-sıdk*, s. 397’den naklen).

¹⁸ Fadlî, “Introduction to the Hadith and Dirayat al-Ahadis”, s. 20.

¹⁹ Bunlara ileride geniş biçimde değinilecektir.

²⁰ Mennâî, *Usûlü’l-akîde*, s. 122.

²¹ Mennâî, *Usûlü’l-akîde*, s. 122.

kaynağı olup olmadığı usul âlimleri arasında tartışmalıdır. Âhâd haberin hiçbir surette bilgi kaynağı olmayacağı görüşünü benimseyen az sayıda âlim olsa da çoğunluğun kanaati bir şekilde bilgi kaynağı olacağı yönündedir. Yukarıda işaret edildiği gibi Sünnî usulcülere, Mu'tezile'den Ebü'l-Kâsım Abdullah el-Belhî'ye (ö. 317 veya 319/929 veya 931) bu konuda ona tabi olanlara ve İmâmiyye'den Şeyh Müfîd'e (ö. 413/1022) göre mütevâtir haberler, akli olan herkes için bilgi kaynağıdır; ancak bu haberler *mükteseptir*, zorunlu bilgi ifade etmezler.²²

Aşağıda müstakil başlıklar hâlinde İmâmiyye'ye göre âhâd haberlerin ilim ifade edip etmeyeceği ve fıkhıta delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı meselesi ayrıntılı olarak tartışılacak, Usûlî ekolü²³ geliştiren üç önemli âlimden biri kabul edilen Şeyh Tûsî'nin görüşleri üzerine yoğunlaşılacaktır.²⁴ Zira Şeyh Tûsî, Sünnî âlimlerden de ders aldığı için Sünnî hadis usûlünü ve fıkhını iyi bilmekteydi. Ayrıca o, Ca'ferî fıkıh usûlünü Sünnî usûlünün tertibine yaklaştırmıştır.²⁵ Ancak hemen belirtelim ki, İmâmiyye'nin haber-i vâhid konusundaki görüşlerini inceleyebilmek ve bunlar içinde Şeyh Tûsî'nin görüşlerinin nereye oturduğunu tespit edebilmek için, öncelikle İmâmiyye Şîası'nın iki ana ekolü olan Ahbârî²⁶ ve Usûlî ekollerin hadislere/*ahbâra* ve icthada yaklaşımlarının temel esaslarını bilmek gerekir.²⁷

Ahbârîler sahih hadisi, "Mâsum imama dayandırılarak nakledilen ve mâsum imamdan geldiği sabit olan hadis"tir diye tarif ederler. Sıhhat ve kesinlik (sübût) dereceleri çeşitli olup bunlar bazen tevâtür yoluyla (*mütevâtir*), bazen de *âhâd ha-*

²² Tûsî, *el-Udde*, I, 70-71; Kahraman, "Sünnî-Şîî Usûl Polemiği: Tûsî Örneği", s. 215.

²³ Kelam ve hukukta icthada, dinî esasları temellendirmede akla daha fazla yer veren ekoldür (bk. Madelung, "Akhbariyya", *EI² Supplement*, 56). Usûlî ekol *rationalist* olarak değerlendirilebilir. Bazı yönleriyle Ehl-i sünnet içindeki Ehl-i fıkıh ekolünü ve Mu'tezile'yi andırmaktadırlar. Usûlîler, *Kütüb-i Erbaa*'da yer alan *ahbârın* tamamının sahih olduğunu iddia eden Ahbârîler'den farklı düşünürler. "İki grup arasındaki ihtilaf II. (VIII.) yüzyıldan itibaren başlamıştır. Büveyhîler döneminde Şeyh Müfîd, Şerîf el-Mürtezâ ve Allâme Tûsî, Kum merkezli Ahbârî ekolle çatışmıştır (bk. Madelung, "Akhbariyya", *EI² Supplement*, s. 56; Kohlberg, "Akhbariyya", *Encyclopaedia Iranica*, I, 716-717). Usûlî ve Ahbârî ekol arasındaki temel farklarla ilgili daha geniş bilgi için bk. Abdullah es-Semâhicî, "İmâmiyye Şîası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar", *Münyetü'l-Mümârisîn*, çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1-2) 2013/1, ss. 137-153.

²⁴ İmâmiyye'deki ekollerle ilgili olarak bk. Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 65 vd.

²⁵ Geniş bilgi için bk. Kahraman, "Sünnî-Şîî Usûl Polemiği: Tûsî Örneği", s. 214.

²⁶ Bu ekol ise Sünnîler'deki Ehl-i hadis ekolünü andırmaktadır; Medresetü'l-hadis ve Gelenekçiler (traditionist) olarak da bilinirler. Ahbârîler dinî bilginin ana kaynağının imamlara ait *ahbâr* olduğunu savunurlar. Dinde hüküm verirken âyetlere ve mâsum imamlardan gelen hadislere dayanıp akli ve icthadî şiddetle tenkit ederler. İmam gaybette olsa da imamlardan gelen *ahbârın* Şîî toplumun ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olacağını kabul ederler. Bu sebeple onlara ilkin *Ehlü'l-hadis* veya *Ashâbu'l-hadis* denilmiştir. Şîa muhalifleri ise onları Hâşeviyye ve Zâhiriyye gibi isimlerle nitelemişlerdir. Ayrıca Kohlberg, Ahbârî ve Usûlî terimlerine ilk defa atıfta bulunanın Şehristanî (ö. 548/1153) olduğunu kaydeder (bk. Kohlberg, "Akhbariyya", *Encyclopaedia Iranica*, I, 716-717). Ahbârî ekolden ilk defa Usûlî ekole daha yakın olan Abdullah el-Kazvîni (ö. 565/1170) bahsetmiş ve onları Gelenekçiler (traditionist) ve literalist olarak nitelemiştir (Madelung, "Akhbariyya", *EI², Supplement*, ss. 56-57). Geniş bilgi için bk. Moderessî, *An Intorduction to Shi'i Law*, s. 42; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 71; Kartaloğlu, "İmâmiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfîd Örneği", ss. 194-196.

²⁷ IV. (X.) yüzyılın sonlarına kadar Şîi-İsnâaşarî fıkhına Ahbârîler hâkim durumda idi. Kelamcı-Usûlî ekol, Ahbârîler'i ve Nevbahtîler'i tenkit ederek Ahbârîler'in otoritesini zayıflatmış ve mezhep içinde yeni bir sistem kuran sistematik bir fıkıh oluşumunun yolunu açmıştır (Kahraman, "Tûsî", *DIA*, XLI, 435).

berlerle gerçekleşir.²⁸ Rivayetlerin âhâd haberlerle gelen kısmı için, Kur'ân'a ve icmâya uygunluk, kendisini teyit eden [mütâbî] diğer hadisler yahut da ilmi gerek-tiren ve söz konusu rivayetin sahih olduğuna tanıklık eden *karineler* aranır. Görül-düğü gibi Ahbârîler'e göre haberlerin sahih kabul edilebilmesi için tevatürle nakle-dilmiş olması şart değildir. Ahbârîler'e göre, amel delile dayanmalıdır; bu delil de sadece mâsum imamın kavlidir. Mâsumun dışındaki kişilerin -sayıları çok olsa da- sözüne dayanarak amel edilmez."²⁹

Şeyh Müfîd (ö. 413/1022) ve Şerîf el-Mürtezâ'nın (ö. 436/1044)³⁰ temelleri-ni attığı ve Şeyhü't-tâife et-Tûsî (ö. 460/1067) ile daha da gelişip yaygınlık kaza-nan³¹ Usûlîler, ahbâr, rey ve kendi görüşleriyle çeliştiğinde, kendi reylerine da-yanarak fetva verirler. Ahbârîler ise sadece mâsum imamlardan nakledilene da-yanmanın dışında bunu caiz görmezler.³² Usûlîler, naklî kaynaklardan (Kur'ân ve sünnet) elde edilen akâidenin ve fikhî hükümlerin, akfî prensiplerle elde edilen so-nuçlara zıt olmaması gerektiğini düşünürler.³³ Bazı Usûlî âlimler usûl konularında kesinliği şart koştukları ve haber-i vâhidler de bu mânada kesin bilgi ifade etmedi-ği için, zaman zaman usûl-i fıkha dair meselelerin -hadis hâber-i vâhid türünden ise- bu tür hadisten alınmasını da yasaklarlar; çünkü onlar usûl-i fıkhıta kesinliği ararlar; haber-i vâhid ise bu kesinliği sağlamamaktadır. Ahbârîler ise bu görüşlerin aksini savunurlar.³⁴ Zira onlara göre naklî kaynaklardan elde edilenler, akli kulla-narak elde edilenlerden üstündür ve bunlardan önce gelir.³⁵

²⁸ Âhâd haberle ilgili olarak bk. Semâhicî, "İmâmiyye Şîası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar", 12, 22, 35. maddeler ve ikinci bölüm no: 32.

²⁹ Semâhicî, "İmâmiyye Şîası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar", s. 141.

³⁰ Allâme Bahru'l-Ulûm (ö. 1212/1797-98) Şerîf el-Mürtezâ hakkında "O bizim liderimiz, İslâm ümmetinin imamıdır; mâsum imamlardan sonra en büyük âlimdir" değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. Akhtar, *The Early Imamiyyah Shiite Thinkers*, s. 177).

³¹ Öz, "Tûsî", *DİA*, LXI, 434.

³² Semâhicî, "İmâmiyye Şîası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar", s. 142.

³³ İki ekol arasında belli başlı farkları, tablo hâlinde görmek için bk. Kutluay, *İmamiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil*, s. 63.

³⁴ Semâhicî, "İmâmiyye Şîası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar", s. 147. Semâhicî'nin bahsi geçen eserinin 22. maddesinde zikrettiği bu konu ile ilgili ifadesi tam olarak "Usûlîler, inanc esaslarını Kur'ân ve hadisten almayı caiz görmezler..." şeklindedir. Ancak burada bize göre ciddi bir problem göze çarpmaktadır: Akaid, haber-i vâhide dayanıyorsa, Usûlîler'in inanc esaslarını (akâid) bu tür rivayetlere dayandırmamaları anlaşılabilir bir şeydir, ancak -iktibas ettiğimiz metinde geçtiği gibi- akaidi Kur'ân'dan almamaları durumunda, onları nereden aldıkları sorusu akla gelmektedir. Bu hususta bir Ahbârî olan Emîn el-Esterebâdî'nin şu görüşleri meseleyi aydınlatmaktadır. Ona göre imamlar Kur'ân ve hadisleri doğru anlama için zaruridirler. İmamların tefsiri olmadan insanın Kur'ân âyetlerini kavraması mümkün değildir, dolayısıyla imamların tefsiri ve ahbâr olmadan âyetler hukukun kaynağı olarak kullanılamaz (bk. Kohlberg, *Belief and Law in Imami Shiism*, s. 134). Usûlîler'e gelince, onların ekseriyetine göre, akaid meseleleri zan yoluyla değil yakın yoluyla gelen haberlere dayanmalıdır; zira akaidi zanna dayandırmak mümkün değildir. Haber-i vâhid ise zan ifade eder. Ayrıca bu rivayetlerin sudûru zannîdir. Akâid meselelerini âhâd haberler üzerine bina etmek caiz değildir. Dolayısıyla bunlar sadece furû-i fıkhıta delil olabilir. Kur'ân naslarının çoğu, sübut bakımından kat'î ise de delalet bakımından zannîdir. Bu durumda Kur'ân naslarının çoğu son tahlilde "delalet bakımından" yakın değil zan ifade eder. Zannî deliller ise akâid meselelerinde muteber değildir. Ayrıca Usûlîler akaid meselelerinde, "akâid esasları" ile "akâidin tafsilatı" birbirinden ayırırlar. Nübüvvet itikâdî bir esastır. Ancak peygamberin hatadan mâsum olduğu dinî değil dünyevî meselelerdendir. İmamın imâmeti, Şîa'ya göre itikad esaslarındandır. Ancak

→

İmâmiyye'nin meşhur *Kütüb-i Erbaa'sındaki*³⁶ hadislerin çoğu âhâd haberlerden oluştuğu ve dolayısıyla sıhhati meselesi, Ahbârî ve Usûlî ulemâ arasında tartışmalı olduğu için -Ahbârîler'in *Kütüb-i Erbaa'daki* bütün hadislerin sahih ve kesin olduğunu ileri sürmelerini akılda tutarsak- ulemânın âhâd haberlerle amel edip etmeme konusunda giriştikleri tartışmaları ve sonuçta farklı görüşlere sahip olmalarını anlamak zor değildir. Hülâsa İmâmiyye'de haber-i vâhidle ilgili tartışmaları üç grupta mütalaa etmek mümkündür:

1. Haber-i Vâhidle Amel Edilemeyeceği Görüşünde Olanlar

Kütüb-i Erbaa'nın ve bunların dayandığı *asılların*³⁷ kat'i olduğunu kabul etmeyen ve *mütekaddimûn döneminde*³⁸ yaşamış Usûlîler'den³⁹ Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Şerîf el-Mürtezâ (ö. 436/1044) ile Usûlî olup *müteahhirûndan* sayılan Kâdı Abdülazîz b. Berrâc (ö. 481/1088), Ebû Ali Emînüddin Fazl b. Hasan b. Fazl Tabersî (ö. 548/1153), Saidüddîn Mahmûd b. Ali el-Himmâsî er-Râzî (ö. 583/1187), İzzüddîn Ebû Mükârim Hamza b. Ali b. Zührâ el-Halebî (ö. 585/1189-90) ve İbn İdrîs el-Hillî'nin (ö. 597/1200) de aralarında bulunduğu pek çok âlim, genel olarak haber-i vâhid ile amel edilemeyeceği görüşünü benimsemişlerdir; zira onlara göre haber-i vâhid ilim ifade etmez.⁴⁰ Bu görüşü savunanlar, bu görüşlerine dayanak olarak haber-i vâhidle amel edilebileceğine dair bir delilin olmayışını esas almışlar, ashâbın ve onlardan sonra gelenlerin âhâd haberlerle amel ettiklerine dair haberlerin de âhâd türünden olduğunu, haber-i vâhidle amel etmenin bir usûl

→

imâmeti bilmek itikadın tafsilatındandır. (Usûlîler'in akaidi Kur'ân'dan almamaları ile ilgili problemi kendisiyle e-mail yoluyla müzakere ettiğim ve görüşlerinden yararlandığım Haydar Hubullah'a teşekkür ederim).

³⁵ Kutluay, *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dîl*, s. 62.

³⁶ Bunlar Şîa tarafından muteber kabul edilen dört temel hadis kitabıdır:

1. Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub (ö. 329/939), *el-Kâfî*,

2. İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer Şeyh Sadûk Muhammed b. Ali (ö. 381/991), *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*,

3. Şeyh et-Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm (fî şerhi'l-muknia)*.

4. Şeyh et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Alî (ö. 460/1067), *el-İstisâr fime'htülîfe mine'l-ahbâr*.

³⁷ Şîa'da *Kütüb-i Erbaa'nın* da esasını *Asıllar (Usûl)* diye adlandırılan kitapların teşkil ettiği, sayıları hakkında farklı görüşler ileri sürülse de, bunların *Dörtüyz asıl* diye tanındığı bilinmektedir. Geniş bilgi için Şehîdü's-sânî, *er-Riâye (Resâil fî dirâyeti'l-hadîs* içinde) I, 163; Kohlberg, "Al-usul al-arba'umi'a", (*Belief and Law in Imami Shi'ism* içinde, VII. makale) s. 129; ayrıca bk. Kutluay, *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dîl*, ss. 117-122.

³⁸ İmâmiyye'de Şeyhü't-tâife et-Tûsî'ye (ö. 460/1067) kadar olan dönem "mütekaddimûn dönemi" diye adlandırılmaktadır.

³⁹ Meşhur Usûlîler'e Şerîf el-Mürtezâ (ö. 436/1044), Şeyhü't-tâife et-Tûsî, (ö. 460/1067) Tabersî (ö. 548/1153) Allâme Hillî (ö. 726/1325) ve şeyhi İbn Tâvus (ö. 664/1265), Şehîdü's-Sânî (ö. 967/1559) Şeyh Bahâî Bahâüddîn Âmilî (ö. 1030/1620) ve Bihbehânî (ö. 1205/1790) Bahrü'l-ulûm diye meşhur Bürûcirdî Muhammed Mehdi b. Murtaza b. Muhammed et-Tabatabâî (1212/1798) örnek olarak verilebilir.

⁴⁰ Moderessî, *An Intorduction to Shi'i Law*, s. 46; Âmilî, *Vusûlü'l-ahyâr, (Resâil fî dirâyeti'l-hadîs* içinde) I, 485-486; Kuzudîşli, *Şîa'da Hadîs Rivâyeti*, s. 364; Bahâî, *Vecîze*, I, 540 (*Resâil fî dirâyeti'l-hadîs* içinde). Hasan Sadr, mütekaddimûndan olup da haber-i vâhidle amel etmeyen âlim olarak sadece ismi anılanların bilindiğini ifade etmişse de (Hasan Sadr, *Nihâyetü'd-dirâye*, s. 277) onun bu görüşüne itiraz edilmiştir (bk. Bahâî, *Vecîze*, I, 540, Muhakkikin notu-, *Resâil fî dirâyeti'l-hadîs* içinde). Metinde zikredilen şahısların haber-i vâhid konusunu zikrettikleri yerleri görmek için bk. Hemedânî, *Vusûlü'l-ahyâr*, I, 485 (Muhakkikin notu- *Resâil fî dirâyeti'l-hadîs* içinde).

meselesi olduğunu, dolayısıyla usul konularında zannî ilim ifade eden haberlere dayanılmayacağını ileri sürmüşlerdir.⁴¹

Şeyh Müfîd'in ifade ettiğine göre, ilk dönemdeki âlimlerin çoğu "haber-i vâhidin ne ilim ifade ettiği, ne de onunla amel edileceği" görüşünü savunmuştur.⁴² Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât* isimli eserinde kişinin dinde haber-i vâhidle kat'i hükmü vermesinin caiz olmadığını, ancak râvinin doğruluğuna delalet eden bazı kârineler varsa bunun istisna olduğunu kaydetmiştir.⁴³ Bununla beraber Şeyh Müfîd'in talebelerinden Şerîf el-Mürtezâ'ya göre, râvileri adil olmak kaydıyla haber-i vâhid zann-ı gâlib ifade eder.⁴⁴ Şerîf el-Mürtezâ, haber-i vâhidin ilim ifade ettiğine dair görüşleri tartışır. O, haber-i vâhidin zâhir ilim ifade ettiğini söyleyenin aslında isimlendirme konusunda muhalif davrandığını, zira zâhir ilmin zann-ı gâlipten başka bir anlama gelmediğini ifade eder.⁴⁵ Şerîf el-Mürtezâ'ya göre beldelelerin varlığı, melikler, Hz. Peygamber'in hicreti ve gazveleri ile ilgili haberlerlerden elde edilen ilim zaruri olduğu gibi, bunlar kulların fiili olarak *mükteseb* de olabilir.⁴⁶ İlk zamanlar, Şerîf el-Mürtezâ ibadette haber-i vâhid kullanmanın aklen mümkün olduğunu düşünmekte ve bunu imkânsız görmekteydi.⁴⁷ Bu sebeple o, haber-i vâhidin aklen kullanılabilirliğini, ancak fıkhıta kullanılmayacağını savunmuştur. Hatta o, haber-i vâhidin hücciyet ifade etmediğine dair icmânın olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki bu icmâ iddiası, aksi yönde icmânın bulunduğunu iddia eden Şeyh Tûsî'nin görüşü ile çelişmektedir.⁴⁸

Anlaşılan o ki söz konusu İmâmî âlimler, haber-i vâhidle amel etmeyi gerek-tirecek delillerden mahrum olduğumuzu, bu sebeple haber-i vâhidle amel edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Onlar bu görüşlerine örnek olarak namaz vakitlerini vermişler; "bir delil olmadan namaz vakitlerini altı vakte çıkarmak nasıl mümkün değilse, hakkında hücciyetine dair delil olmayan haber-i vâhidle de amel edilmesi aynı şekilde mümkün değildir" görüşünü savunmuşlardır.⁴⁹ Netice olarak onlara göre, ilk ulemâ nezdinde olduğu gibi haber-i vâhid ancak zannî bir ilim ifade etmekte olup o, akîdede delil olmadığı gibi fıkhıta da delil olarak kullanılamaz.⁵⁰

⁴¹ Âmilî, *Vusûlü'l-ahyâr*, (*Resâil fî dirâyeti'l-hadîs* içinde) I, 485-486.

⁴² Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, s. 132. Şeyh Müfîd -Şerîf Mürtezâ'nın aksine- haber-i vâhidin hücciyetini inkâr etmez; dahası o, haber-i vâhidi kabulde ümmetin icmâ ettiğini belirtir (bk. Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 74; Müfîd, *el-Füsûlü'l-muhtâra*, s. 97; Kuzudişli, *Şîa'da Hadîs Rivâyeti*, s. 365).

⁴³ Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, s. 122; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 75.

⁴⁴ Mürtezâ, *ez-Zahîra*, s. 41; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 79.

⁴⁵ Mürtezâ, *ez-Zahîra*, s. 41-43; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 79.

⁴⁶ Tûsî, *el-Udde fî usûlü'l-fıkh*, I, 71.

⁴⁷ Mürtezâ, *ez-Zahîra*, s. 7; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 79.

⁴⁸ Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 76.

⁴⁹ Hemedânî, *Vusûlü'l-ahyâr*, I, 485-486 (*Resâil fî dirâyeti'l-hadîs* içinde).

⁵⁰ "Ahbârîler, imamlardan gelen hadisleri "zan" olarak kabul etmezler, bu kesin ilimdir; zira imamlar hadislerin râviler kanalıyla nakledilmesine ve kabul edilmesine izin vermişlerdir. *Usûlîler* ise "imamlardan gelen haberlerle amel eden kimsenin aslında zanla amel etmekten çıkmış olmadığı" görüşündedirler. Ancak Ahbârîler bu görüşü reddederler; zira onlara göre "imamlardan gelen habere, ne dilde ne örfte ne de şeriatla zan denir. Ahbârîler'e göre haberlerin gerçeğe zıt olma ihtimalinin caiz görülmesi, onları kesin bilgi olmaktan çıkarmaz; zira şer'î ilim örfen, âdeten ve mutlak olarak sadece çelişki ihtimalinin olmadığı ilimdir. İmamlar râvilerin naklettiğini kabul etmeye izin vermişler, zanna

→

2. Kütüb-i Erbaa'da Yer Alan Haber-i Vâhidlerle Amel Edilebileceğini Kabul Edenler

İmâmiyye içinde bir kesim, *Kütüb-i Erbaa*'daki bütün rivayetler -haber-i vâhidler de dâhil-kat'i olduğundan bunlarla amel edileceğini savunmaktadır; Ahbârîler bu grupta yer almaktadır. Onlara göre *Kütüb-i Erbaa*'daki mevcut bütün haberler sahihtir ve delildir.

Aslında genel olarak Ahbârîler⁵¹ zan ifade eden haber-i vâhidi "şerî konular-da" delil olarak kabul etmezler.⁵² Ancak onlara göre, yukarıda da zikrettiğimiz gibi, *Kütüb-i Erbaa*'daki hadisler kat'i olduğu⁵³ ve haber-i vâhid bile olsa yakın ifade ettiği için bunlarla amel etmede problem doğmamaktadır. Ahbârîler'e göre esas olan *ahbârın* imamlara isnadıdır. Haberin imamlara aidiyeti kesin ise bunlarla amel hususunda herhangi bir problem bulunmamaktadır. Nitekim Ahbârîliği tekrar canlandırıp onu sistematik bir şekilde yeniden kuran Emîn el-Esterebâdî (ö. 1036/1626), *Kütüb-i Erbaa*'da yer alan *ahbârın* imamlara ait olduğunda tereddüt etmemektedir. Onun bu kanaate sahip olmasında zan ile amel edilmesini caiz görmemesi etkili olmalıdır.

Emîn el-Esterebâdî, *Kütüb-i Erbaa* hadislerinin çoğunun haber-i vâhid türünden olduğunun elbette farkındadır. Bu sebeple o, bu sorunu, "*Kütüb-i Erbaa* hadislerinin imamlara aidiyetinin kat'i olduğunu ve yakîn ifade ettiği"ni ileri sürerek çözmeye çalışmıştır. Dolayısıyla onun *Kütüb-i Erbaa* hadislerinin yakîn ifade ettiğini niçin ısrarla savunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴ Ancak tanınmış Usûlîler'den Bihbehânî (ö. 1205/1790), Esterebâdî'yi bu görüşünden dolayı tenkit etmiş, meşhur ve mutemet olan kitapların (*Kütüb-i Erbaa*) ve *asılların* kat'i olmadığını vurgulamıştır.⁵⁵ Nitekim II. Meclisî'nin (ö. 1111/1698) *Mir'âtü'l-ukûl*'ündeki tesbitlere göre *el-Kâfî*'de 16.121 rivayetten 5072'si sahih, 144'ü hasen, 1118'i müvessak,

→

dayanmayı ise yasaklamışlardır; çünkü imamların sözlerinde tenâkuz caiz değildir." (Semâhicî, "İmâmiyye Şîası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar", s. 139).

⁵¹ Meşhur Ahbârîler'in arasında Küleynî, (ö. 329/939) İbn Bâbeveyh (ö. 381/991), Muhammed Emin el-Estarabâdî (ö. 1033/1624), Zeynüddin b. Muhammed b. Hasan el-Âmilî (ö. 1064/1653), I. Meclisî Muhammed Takî b. Maksûd Ali (ö. 1070/1659), Muhammed Sâlih el-Mazenderânî (ö. 1081/1670), el-Feyzû'l-Kâşânî (ö. 1091/1680), Hür el-Âmilî (ö. 1104/1692), II. Meclisî (ö. 1111/1699), Bâkır el-Hemedânî (ö. 1151/1738), Abdullah es-Semâhicî (ö. 1135/1722), Yusuf b. Ahmed el-Bahrânî (ö. 1176/1772) ve Muhaddis en-Nûrî (ö. 1320/1902) gibi âlimler yer almaktadır. Ayrıca Gleave, XI, XII, XIII. yüzyıllarda yaşamış meşhur Ahbârîler'in bir listesini vermektedir (bk. Gleave, *Scripturalist Islam*, s. 307-310; ayrıca bk. Kutluay, *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil*, s. 99).

⁵² Aralarında tam bir birlik olmasa da Ahbârîler, *Kütüb-i Erbaa*'daki hadislerin kesin olduğunu ve yakîn ifade ettiğini ileri sürerler. (Hubbullah, *Nazarîyyetü's-sünne*, ss. 240-241. Bu sebeple Ahbârîler, "Medrestü'l-yakîn" diye de nitelendirilmişlerdir. Gaybet-i Suğrâ'dan (260-329/878-941) hicrî VII. asra kadar uzanan sürede İmâmiyye Şîası'nda vücut bulan fikrî ekol, "el-Medresetü'l-kadîme" diye tanınmaktadır. Geniş bilgi için bk. Hubbullah, *Nazarîyyetü's-sünne*, s. 67 vd. Onlara göre, âhâd yolla rivayet edilmiş olsa bile *Kütüb-i Erbaa*'daki *ahbâr* kat'idir; dolayısıyla râvilerinin güvenilirliğini incelemeye gerek yoktur (bk. Şehîdî's-sânî, *Müntekü'l-cüman*, I, 23; Hubbullah, *Nazarîyyetü's-sünne*, s. 168; Kohlberg, "Akhhariyya", *Encyclopaedia Iranica*, I, 717).

⁵³ Bu yaygın kanaate rağmen farklı görüşlerde olanların bulunduğuna işaret edilmektedir (bk. Hubbullah, *Nazarîyyetü's-sünne*, ss. 240-241).

⁵⁴ Kuzudişli, *Şîa'da Hadis Rivâyeti*, s. 368.

⁵⁵ Bihbehânî, *el-İctihad ve'l-ahbâr (Resâilü'l-usûliyye içinde)*, s. 189; Kuzudişli, *Şîa'da Hadis Rivâyeti*, s. 369.

302'si kavî ve 9485'i ise zayıftır;⁵⁶ hatta zayıf hadis sayısının Meclisî'nin tesbit ettiğinden daha fazla olduğu iddia edilmiştir.⁵⁷

Aşağıda ele alacağımız üzere, Şeyh Tûsî, bu problemi başka bir metotla çözmeye çalışmıştır.

3. Haber-i Vâhidle Bazı Şartlarla Amel Edilebileceğini Kabul Edenler

Müteakdimûn döneminde yaşamış çoğu İmâmî âlimin benimsediği görüşün aksine müteahhirûn dönemi âlimlerinin çoğunluğu,⁵⁸ haber-i vâhidle “fürû-i fıkıhta” amel edileceği görüşünü benimsemişlerdir. Öyle ki haber-i vâhidin “bazı şartları taşıması hâlinde” hüccet olduğu, günümüzde Ca'ferî fıkında en çok rağbet gören görüştür. Bu görüşü Şeyh Tûsî geliştirmiş, hatta bu konuda Şîa arasında icmâ olduğunu kaydetmiş, Radiyyuddîn b. Tâvûs (ö. 664/1265), Allâme el-Hillî (ö. 726/1325) gibi pek çok âlim de ona tâbi olmuştur.⁵⁹ Hadis sahihse ve bu hadisten daha sağlam veya eşit derecede muâriz bir hadis yoksa, bu hadisin aksine verilen bir fetva da bilinmiyorsa müteahhirûn ulemâsının neredeyse tamamı, ister vücûp ister haramlık, isterse ibâha veya kerâhiyet ifade etsin, bu tür hadislerle amel edileceği görüşündedirler. Ancak bu tür hadisin Kur'ân'a ve mütevâtir sünnete aykırı olmaması, aksine kat'i bir hüküm ifade eden delilin bulunmaması gerekir. Bu görüşü savunanlar kendilerine ashâbın, tâbîfînin, mâsum imamların ashâbının ve onlardan sonra gelenlerin âhâd haberle amel etmiş olduklarını delil olarak almışlardır.⁶⁰ Bununla beraber onların haber-i vâhidle amel edilebileceği görüşü “mutlak” değildir. Zira Şeyh Tûsî gibi⁶¹ haberin “sahih olması şartı”nı koyarak “sahih haberle mutlak olarak amel edilir” diyenler olduğu gibi, bunun yanında “haber *hasen, müvessak*, bazı durumlarda veya her durumda *zayıf* da olsa amel edilir” diyenler de bulunmaktadır.⁶²

Müteahhirûn âlimlerinin haber-i vâhidle “fürû-i fıkıhta” amel edileceği görüşünü benimsemelerinde Şeyh Tûsî'nin büyük tesirinin olduğu görülmektedir. Aslına bakılırsa -aşağıda görüşleri müstakil bir başlık altında daha ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere- Şeyh Tûsî, evvel emirde haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini kabul etmez;⁶³ dolayısıyla fürû-i fıkıhta da delil olamayacağı görüşünü benimser; ancak o, âhad türü haberler fürû-i fıkıhta kullanılmadığı takdirde bunun daha büyük sorun-

⁵⁶ Abdurresûl, *el-Küleynî ve Husûmuhû Ebû Zehre*, s. 54; Strothmann, “Şîa”, *İA*, XI, 507-508.

⁵⁷ Eren, Şîa'da Hadis Ricâli İlmi, s. 19.

⁵⁸ Şehîdû's-sânî, *er-Riâye (Resâil fî dirâyeti'l-hadîs içinde)* I, 171; Bahâî, *Vecîze*, I, 540 (muhakkıkın dipnotu, *Resâil fî dirâyeti'l-hadîs içinde*).

⁵⁹ Karaman, “Şîa'da Fıkıh Usulü ve Şerî Deliller”, s. 335.

⁶⁰ Âmilî, *Vusûlü'l-ahyâr (Resâil fî dirâyeti'l-hadîs içinde)*, I, 485.

⁶¹ Tûsî'nin râvinin müslüman olması şartı ile iktifa ettiği, Allâme el-Hillî'nin (ö. 726/1325) aksine, râvinin İmâmî olmasını şart görmediği (Hillî, *Mebâdiü'l-vusûl*, s. 206, Dârü'l-edvâ, Beyrut 1406), başka bir yerde zayıf haberle de amel ettiği şeklinde farklı görüş ve uygulamalarından bahsedilmiştir (bk. Şehîdû's-sânî, *er-Riâye (Resâil fî dirâyeti'l-hadîs içinde)*, I, 172).

⁶² Şehîdû's-sânî, *er-Riâye (Resâil fî dirâyeti'l-hadîs içinde)* I, 171.

⁶³ Bahâî, *Vecîze*, I, 541 (*Resâil fî dirâyeti'l-hadîs içinde*). Şeyh Tûsî bu tür ifadeleri özellikle *Tehzîbü'l-ahkâm*'ında kullanmaktadır. Dolayısıyla onun başlangıçta iki hocası Şeyh Müfid ve Şerîf el-Mürtazâ'nın etkisinde olduğu söylenebilir (bk. Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 98).

lara yol açacağına farkındadır. Zira haber-i vâhîde dayanılarak pek çok hüküm verilmiştir. Bu durumda bu hükümler mesnetsiz kalmış olacaktır. Bu problemi Şeyh Tûsî, daha sonra “belli şartlar⁶⁴ varsa” bu tür haberlerle amel edilmesi gerektiği görüşüyle aşmaya çalışır. Şeyh Tûsî’nin bu sonuca ulaşırken -tam zıddını savunanların aksine- İmâmiyye’nin baştan beri haber-i vâhîde fûrû-i fıkhîde amel ettiği iddiasına dayandığı görülmektedir. Neticede o, *Kütüb-i Erbaa*’daki hadislerin çoğunun haber-i vâhîd nev’inden olduğunu, buna göre -Ahbârîlerin görüşünün aksine- *Kütüb-i Erbaa* hadislerinin tamamının kat’i ve sahih sayılamayacağını savunarak hadisleri taksimata tabi tutmuştur. Genel olarak hadisleri sıhhat bakımından *sahih* ve *zayıf* diye iki kategoride mütalaa eden Ahbârîler’den⁶⁵ farklı olarak, Şeyh Tûsî *müvessak* hadis türünün ilk temellerini atmış, ondan sonra, hadislerin *sahih*, *hasen*, *müvessak* ve *zayıf* şeklindeki dörtlü taksimatı ortaya çıkmıştır.⁶⁶

Ne var ki Ahbârî âlimlerin ileri gelenlerinden olan ve yukarıda görüşlerine kısaca temas ettiğimiz Muhammed Emîn el-Esterâbâdî (ö. 1036/1626) ise “Şia’nın *Kütüb-i Erbaa*’sında yer alan hadislerin çoğu haber-i vâhîddir, dolayısıyla sahih değildir” diyen Şeyh Tûsî’yi “Allah affetsin” diyerek şiddetle eleştirmiştir. Aynı şekilde İbn İdrîs el-Hillî (ö. 597/1200) gibi âlimler Şeyh Tûsî’ye ciddi itirazlar yöneltmişlerdir. Buna rağmen müteahhirûn dönemi âlimleri, belli şartların mevcut olması hâlinde haber-i vâhîde amel edilebileceğini savunan Şeyh Tûsî’nin görüşlerini benimsemişlerdir. Başta da vurguladığımız gibi, Ca’feriyye’de geçerli olan gö-

⁶⁴ Bu şartlar; râvînin İmâmî ve sika olup cerhe uğramış biri olmaması, Hz. Peygamber’e ya da mâsum imamlardan birine dayanması, râvînin hıfz ve zabt bakımından sağlam olması, râvî hakkında ta’n edilmemiş olması ve hadisin sahih olduğuna dair bir karine bulunmasıdır. Zira ileride geniş bir şekilde açıklanacağı üzere, haberde bu tür karineler bulunursa, bu karine sebebiyle böyle bir haber esas alınır ve o bilgi ifade eder (bk. Tûsî, *el-Uddetü fi usûli’l-fıkh*, I, 126).

⁶⁵ Ahbârîler’e göre, sahih kategorisinde olmayan (daha sonraki dönemde hasen ve müvessak diye gruplandırılan) diğer hadis türlerine dayanarak amel etmek caizdir, bu durumda amel etmeye elverişli bu tür hadisler sahih sayılır; amel etmeye elverişli olmayanlar ise zayıf kabul edilir. Unutulmamalıdır ki “Mütekaddimûn dönemi âlimlerinin *sahih* terimine yükledikleri anlam ile sonrakilerin yükledikleri anlam birbirinden farklıdır. Mütekaddimûn, sahihi daha geniş mânada anlıyorlardı; onlar sahih dediklerinde “karineler yoluyla” haberin mâsum imandan geldiğini kat’i olarak söylüyor ya da zannı gâliplerine göre hadise sahih hükmünü veriyorlardı.” (Kuzudîşli, *Şia’da Hadis Rivâyeti*, s. 369).

⁶⁶ İmâmiyye’de hadisleri “ilk defa” *sahih*, *hasen*, *müvessak* ve *zayıf* diye dörtlü taksimata tabi tutanın Ahmed b. Mûsâ b. Tâvûs el-Hüseynî el-Hillî (ö. 673/1274) mi (Asfarüddin, “An Insight into the Hadith Methodology of Jamal al-Din Ahmad b. Tavus”, s. 361-363), yoksa talebesi Allâme İbnü’l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325) mi olduğu tartışmalıdır (Hasan es-Sadr, *eş-Şia ve fûnûnü’l-İslâm*, s. 40); ayrıca bk. Kutluay, *İmâmiyye Şiası’na Göre Cerh ve Ta’dil*, s. 100. Bazı İmâmîler ve çoğu Batılı kaynaklar, hadisleri ilk kez bu şekilde dörtlü taksimata tâbi tutanın Allâme İbnü’l-Mutahhar el-Hillî olduğunu ifade ederler. Meselâ bk. el-Havassârî, IV, 251; Madelung, “Akhbariyya”, s. 56; Kohlberg, “Akhbariyya”, s. 56; Esterâbâdî’den naklen; Kohlberg, “Aspect of Akhbari thought in the seventeenth and eighteenth century”, (ed. Nehemia Levtzion and John O. Voll) Syracuse University Press, 1987), s. 134. Allâme Hüseyin Moderrisî et-Tabatabâî’nin belirttiğine göre, Ahmed b. Mûsâ b. Tâvûs el-Hüseynî el-Hillî (673/1274) bu dörtlü sistemi ilk teklif eden kimse olarak görünmektedir. Buna göre dörtlü taksim İbn Tâvûs’la başlamışsa da Allâme el-Hillî’nin kitaplarında uygulanması sonucu meşhur olduğu, ayrıca Allâme İbnü’l-Mutahhar el-Hillî hukukî tartışmalarda bu taksimatı ilk uygulayan kimse olarak görüldüğü söylenebilir (bk. el-Emîn, *A’yânü’s-Şia*, X, 181; Arjomand, *The Shadow of God and Hidden Imam, religion, political order, and societal change in Shi’ite Iran from the beginning to 1890*, University of Chicago Press, London 1984, s. 55; Moderrisî, *An Intorduction to Shi’i Law*, s. 42).

rüş bu merkezdedir. Bununla birlikte konu hakkındaki ihtilaf bitmiş değildir. Öyle ki günümüzde haber-i vâhidin amelde (fürû-i fikh) delil olmayacağını savunanlar vardır.⁶⁷

4. Şeyh Tûsî'nin Haber-i Vâhidle İlgili Görüşleri ve Bunların Tarihi Seyri

Her şeyden evvel -hocası⁶⁸ Şerîf el-Mürtezâ'nın ve Mu'tezile'nin aksine- Şeyh Tûsî'nin akla büyük bir rol tanımayan ve Usûlîler içinde akıl dengesini kuran bir âlim olduğunun vurgulanması gerekir. "O; Kur'ân, sünnet ve icmâi delil olarak kabul eder. Sünnet içinde âhâd haberlerin dindeki yeri üzerinde çeşitli eserlerinde geniş bir şekilde durur. Âhâd haberlerin hücciyetini ispat etmek için İmâmî âlimlerin *a'mâlû't-tâife* (hak tâife İmâmiyye'nin uygulamaları) tabirine başvurur ve görüşünü bununla temellendirir."⁶⁹

Şeyh Tûsî, haberi "doğru ve yalana ihtimali olan şey" şeklinde tarif eder. Ona göre "olduğu gibi nakledilen haber doğru haber, olduğundan farklı nakledilen haber ise yalan haber"dir. Doğru haberler; sırasıyla Allah ve Resûlü'nün haberi, ümmetin delil olarak kabul ettiği haber, mütevâtir haber, ümmetin veya hak üzere olan tâifenin (İmâmiyye) delil olduğuna icmâ ettiği âhâd haber, ümmetin ya da hak üzere olan taifenin benimsediği haberlerdir.⁷⁰ Şeyh Tûsî, daha genel bir tasnifle haberi; *mütevâtir haber, karineli haber, karinesiz olmayan haber* şeklinde üç grupta değerlendirir.⁷¹ Şeyh Tûsî'ye göre memleketlerin ve meliklerin mevcudiyeti, herkesin bildiği meşhur hâdiseler, Allah Resûlü'nün hicreti ve gazveleri [mütevâtir türünden olup] zorunlu bilgi ifade edebileceği gibi, bunlardan elde edilen bilgilerin katkısı ile *müktesep* de olabilir. Bu ikisinden hangisi olursa olsun netice itibarıyla ona göre, mütevâtir haber ilim ifade eder. Hz. Peygamber'in mucizeleri, dinî hükümlerin çoğu ve imamlarla ilgili nassların ihtiva ettiği bilgiler kesindir.⁷²

Daha önce de değindiğimiz üzere akla, Kur'ân'a, sünnete ve İmâmiyye'nin icmâına uygunluk gibi karinelerle desteklenmiş habere gelince, mezkûr karinelerle haberin sıhhatini değil, muhtevasının doğruluğunu tespit etmek mümkündür. Karinesiz haberde ise -İmâmî ulemâ tarafından verilmiş aksine bir fetva yoksa- bu tür haberin naklinde icmâ edildiğini gösterir; değilse bu tür haberle amel edilmez.⁷³ Şif hadis kaynaklarında yer alan haberlerin karineli olduğunu iddia edenler varsa da Şeyh Tûsî, kaynaklarda karinesiz haberlerin hiç de az olmadığını vurgular.⁷⁴ Ona göre İmâmî tâife, temel hadis kitaplarında rivayet edilen haberlerle amel etmişler-

⁶⁷ Bk. Gurevî, *Mesâdirü'l-ma'rifeti'd-dîniyye*, ss. 5-7; Şia'da haber-i vâhidle ilgili çağdaş tartışmalar için bk. Gleave, "Haber-i Vâhid Üzerine Modern Şii Tartışmalar: Sadr, Humeynî ve Hüî Örneği", s. 7 vd.

⁶⁸ Tûsî'nin diğer hocaları ile ilgili olarak bk. Tûsî, *Uddetü'l-usûl* (Muhakkık Muhammed Mehdi Necef'in mukaddimesi), ss. 11-14.

⁶⁹ Tûsî, *el-Uddetü fi usûli'l-fikh*, I, 126, 127; Moussavi, "Hadith in Shi'ism" *Encyclopaedia of Iranica*, XII, 448; Kahraman, "Tûsî", *DİA*, XLI, 436.

⁷⁰ Tûsî, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, I, 63-66; Kahraman, "Sünnî-Şii Usûl Polemiği: Tûsî Örneği", s. 215.

⁷¹ Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, I, 352-353; Kuzudişli, *Şia'da Hadis Rivâyeti*, s. 511.

⁷² Tûsî, *el-Uddetü fi usûli'l-fikh*, I, 70-71; Kahraman, "Sünnî-Şii Usûl Polemiği: Tûsî Örneği", ss. 215-216.

⁷³ Tûsî, *el-İstibsâr*, I, 4.

⁷⁴ Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, I, 353; Bu konudaki tartışmalar için bk. Kuzudişli, *Şia'da Hadis Rivâyeti*, s. 511.

dir; onların bu husustaki icmâları mâsumdur. Ancak bununla Şeyh Tûsî, İmâmiyye'nin bütün haberlerle her konuda amel ettiklerini kastetmez; fûrû-i fıkhîta ve şeriatıta haber-i vâhidin hücciyet ifade ettiğini vurgular.⁷⁵ Bununla birlikte eserlerinde tartıştığı haber-i vâhid konusundaki fikirleri takip edilirse Şeyh Tûsî'nin farklı, hatta birbirine zıt gibi görünen görüşlere sahip olduğu dikkatlerden kaçmaz. O hâlde bunların arasının telfiki ya da onun en son hangi görüşte karar kıldığının iyi tespit edilmesi gerekir. Bunun için eserlerin kronolojisini takip etmek ve en son telif ettiği eserinde bu konudaki görüşlerini tespit etmek gerekir.

Şeyh Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'ân*⁷⁶ adlı eserinde, Kur'ân âyetlerini yorumlamada haber-i vâhidin kullanılmasını uygun görmez.⁷⁷ O, "Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz"⁷⁸ âyetiyle ilgili olarak "Bu âyet haber-i vâhidin ilim ve ameli gerektirmediğine delalet etmektedir" der. Çünkü fâsık, haber getirdiğinde onun doğruluğundan emin olamadığımız için tevakkuf etmekteyiz. Aslında bu illet, âdil kişinin haberinde de mevcuttur; onun haberinin de yalan olması mümkündür.⁷⁹ Râviler âdil olduğunda haber-i vâhidin ameli gerektiğini bu âyete dayanarak ileri sürenler varsa da Şeyh Tûsî onların görüşüne katılmaz.⁸⁰ Onun fûrû-i fıkhîta amel edebilmek için ahbâr için bazı destekleyici karineleri şart koştuğuna ileride değinilecektir. Şeyh Tûsî, "Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar"⁸¹ ve "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!"⁸² gibi âyetlere dayanarak haber-i vâhidin ilmî bir değerinin olmadığını ve onunla amel edilmeyeceğini ileri sürer.⁸³

Şeyh Tûsî, ilgili âyetten⁸⁴ başka *kitmân âyetinin*⁸⁵ de haber-i vâhidin hücciyetine delil olarak gösterilmesini kabul etmez;⁸⁶ hatta bunları delil olarak kabul edenlerle tartışır.⁸⁷ O, bu âyette geçen *kitaptan* maksadın ne olduğuna dair "Tevrat veya Kur'ân" şeklindeki görüşlere yer verdikten sonra kendi görüşü olarak kitaptan kastın "Allah'ın indirdiği bütün kitaplar" şeklinde umûmi olmasının daha uygun düştüğünü belirtir ve itirazını şöyle dile getirir: "Bir topluluk, 'bu âyette Al-

⁷⁵ Tûsî, *el-Uddetü fî usûli'l-fıkh*, I, 127- 129; ayrıca bk. Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, 104.

⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'ân* I-II, Tahrân 1364-1945; I-X, nşr. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî, Necef, 1957-1965; Dârü ihyâi türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

⁷⁷ Murtada Kariminiya, "Al-Tibyan fi Tafsir Al-Quran", s. 406.

⁷⁸ el-Hucurât, 49/6.

⁷⁹ Tûsî, *Tibyân*, IX, 343.

⁸⁰ Tûsî, *Tibyân*, IX, 344.

⁸¹ et-Tevbe, 9/122.

⁸² el-İsrâ, 17/36.

⁸³ Tûsî, *Tibyân*, VI, 477. Murtada Kariminiya, "Al-Tibyan fi Tafsir Al-Quran", *Quranic Studies and Shia Exegesis*, içinde I. makale, çev. Mansur Limba, ICAS Press, Londra 2013. <http://books.google.com.tr/books>

⁸⁴ el-Hucurât, 49/6.

⁸⁵ el-Bakara, 2/159.

⁸⁶ Tûsî, *Tibyân*, II, 46.

⁸⁷ Tûsî, *Tibyân*, IX, 343, 344; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 99.

lah Teâlâ, indirdiği şeyi gizleyene vâdde bulunmaktadır' diyerek mezkûr âyeti haber-i vâhidin amel gerektirdiğine delil olarak göstermişlerdir. Hâlbuki biz *el-Uddetü fi usûli'l-fikh* adlı eserimizde haber-i vâhide güvenmenin mümkün olmadığını açıkladık. Hem bu âyette kastedilen, âyeti izhar etmektir; izharın vâcip olması, izhâr edileni kabul etmeyi vacip kılmaz. Nitekim - şahitlik ettiği şeyi hâkim kabul etmese de- tek kişi olan şahidin, şahitliği yerine getirmesi gerekir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e de kendisine vahyolunamı açıklaması vaciptir. Peygamber, doğruluğuna delalet eden mucizelerle desteklenmedikçe kişinin onu kabul etmesi gerekmez... Şu hâlde haber-i vâhidin delil olacağına bu âyeti delil gösterenlere bu âyetten bir delil çıkmaz"⁸⁸ demektedir. Ayrıca Tûsî, sünnetin Kur'ân âyetlerini neshedebileceğini ileri sürer.⁸⁹

Şeyh Tûsî, *el-İstibsâr fîmâ'htülîfe mine'l-ahbâr*⁹⁰ adlı eserinde ise müteaddit defalar "haber-i vâhid ne ilim ne de amel gerektirir" ifadesini kullanmış⁹¹ ve bu eserin başında haber-i vâhidi "mütevâtir olmayan ve [sıhhatine delil teşkil edebilecek] karinelere sahip olmayan haber" diye tanımlamıştır.⁹² Şeyh Tûsî, *el-İstibsâr*'da bunu açıkça ifade etmesine rağmen sözü edilen eserinde bu türden haberleri belli şartlarla almayı kabul eder. Buradan onun, diğer haberlere muâriz olmayan ve bazı şartları taşıyan haberleri aldığı sonucu çıkarılabilir; zira ona göre haberler arasında muâraza varsa "tercih"e veya "cem" yoluna başvurulur.⁹³

Burada problem, Haydar Hubbullah'ın dediği gibi, haber-i vâhidin ilim ifade etmediği görüşünü benimsemesine rağmen Şeyh Tûsî'nin nasıl oluyor da muâraza olmaması hâlinde onu alabildiğidir. İlim bakımından güvenilemeyen haberin diğer bir habere muâriz olması ve onunla amel edilmesi arasındaki fark nedir? Bir haber diğer haberlere karşı bir muâraza taşımadığında güvenilir sayılıyorsa bu takdirde "haber-i vâhid ne ilim ne de amel gerektir" hükmü doğru olmaz ve bunu ifade etmek anlamsız olurdu. Haydar Hubbullah'a göre bu durum, Şerîf el-Mürtezâ'nın "haber-i vâhid ne ilim ne de amel gerektir" şeklinde haber-i vâhidin hücciyeti ifade etmediğine yönelik olarak koyduğu ve Şîa'nın bu hususta müracaat ettiği bu prensibin kesin olmadığını gösterir.⁹⁴

⁸⁸ Tûsî, *Tibyân*, II, 46.

⁸⁹ O, bu görüşüne "Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: Ya bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir! dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım" (Yûnus 10/15) âyetini delil olarak gösterir (bk. Tûsî, *Tibyân*, V, 350-351). Bu âyeti aynı zamanda sünnetin Kur'ân'ı neshedemeyeceğine delil olarak alanlar varsa da Tûsî onlara katılmaz. Ona göre sünnet vahiy mahsulüdür. Dolayısıyla sünnetle âyetin bir hükmü neshedildiğinde Hz. Peygamber kendi görüşüyle değil aldığı vahiy sonucu neshedilmiş olur; zira Kur'ân'da geçmediği hâlde vahiyle bildirilen hükümler vardır. Resûl-i Ekrem şeriatle ilgili ne bildirmişse Allah'tan aldığı bir vahiyle bildirmiştir. Âyette (en-Necm, 53/3-4) bildirildiği üzere o, hevasından konuşmaz (Tûsî, *Tibyân*, V, 350 (dp. 59).

⁹⁰ Tûsî, *el-İstibsâr fîmâ'htülîfe mine'l-ahbâr*, Leknev 1307/1889; Tahran 1317, 1363, IV, Necef 1375 1375-1376; Beyrut 1390; Tahran 1390, 1395.

⁹¹ Tûsî, *el-İstibsâr*, II, 69, 72, 76.

⁹² Tûsî, *el-İstibsâr*, I, 3.

⁹³ Tûsî, *el-İstibsâr*, I, 3-5.

⁹⁴ Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 98.

Şeyh Tûsî, gençlik döneminde Bağdat'ta iken kaleme aldığı *Tehzîbü'l-ahkâm*'da metodunu ve esas aldığı delilleri; Kur'ân'ın zahiri, mütevâtir haberlerden oluşan sünnet-i maktû (kat'i sünnet) ya da sıhhatine delalet eden karinelerin bulunduğu haberler ve müslümanların icmâî şeklinde sıralamaktadır.⁹⁵ Ona göre haber-i vâhid ilim ifade etmese de sahip olduğu karineler, haberin değil içeriğinin sahih olduğunu göstermektedir.⁹⁶

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, zaman içinde Şeyh Tûsî'nin haber-i vâhidle ilgili görüşlerinde birtakım değişme ve gelişmeler olduğu görülmektedir. O, bu konudaki görüşlerini *el-Udde fî usûli'l-fıkh* isimli fıkhî dair önemli eserinde müstakil bir başlık altında zikretmiştir. Oun, bu husustaki görüşlerini "Şîa'da usul-i fıkhî dair ilk ve en geniş çalışma olarak değerlendirilen"⁹⁷ bu eserinde diğerlerine nispete daha net olarak ifade ettiği söylenebilir. Öyle ki Şeyh Tûsî bu eserinde karineli habere daha bir vurgu yapar ve bu karinelerin neler olduğuna açıklık getirir. Şeyh Tûsî'ye göre âhâd haberin sahih olabilmesi için gerekli *karineler*; âhâd haberin aklî delillere ve aklın muhtevasına uygun olması,⁹⁸ Kur'ân'a,⁹⁹ mütevâtir habere, İmâmiyye'nin icmâna aykırı olmamasıdır.¹⁰⁰ Şeyh Tûsî, âhâd haberi kabulde râvi ile ilgili birtakım şartlar gözetir. Bu şartlar, haberin râvisinin İmâmî olması, Hz. Peygamber'den ya da mâsum imandan ve doğru bir şekilde rivayet edilmiş olması ve haberin râvilerinin tenkit edilmemiş olmasıdır. Ona göre hak mezhebi (İmâmiyye) kabul etmeyen Sünnî bir râvi âdil sayılmaz ve fâsık olarak değerlendirilir.¹⁰¹

Şeyh Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fıkh*'ta hocası Şerîf el-Mürtezâ'nın aksine haberler arasındaki teâruz ve ihtilaflara odaklanır. Râvilerden biri hadisi lafzan, diğeri mâna ile rivayet etse râvinin anlamı iyi kavramamış olması ihtimaline binaen lafzan rivayette bulunana tercih eder.¹⁰² Kendisini destekleyici Kitap, sünnet ve diğer delillerden mahrum olan haber-i vâhide teâruz eden başka bir rivayet olmadığı ve âlimlerin de fetvasına uygun düştüğü takdirde haber-i vâhid de olsa bu tür haberle amel edilir.¹⁰³ Dolayısıyla bu ifadeleri, haber-i vâhid hususundaki nazariyesi-

⁹⁵ Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, I, 3; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 97.

⁹⁶ Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 106.

⁹⁷ Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, I, 5 (Muhakkık Mehdî Necef'in takdimi).

⁹⁸ Tûsî, *el-Uddetü fî usûli'l-fıkh*, I, 145. Bu durum haberin sahih olduğuna delalet ederse de yalan olma ihtimalini ortadan kaldırmaz. *age.*, *agy.*

⁹⁹ Tûsî, *el-Uddetü fî usûli'l-fıkh*, I, 144 vd.

¹⁰⁰ Tûsî, *el-Uddetü fî usûli'l-fıkh*, I, 144-145. Yine de bu durum, İmâmiyye'nin başka bir delile dayanarak icmâ etmiş olması ihtimalinden dolayı haberin sahih olduğunu göstermez. *age.*, *agy.*

¹⁰¹ Tûsî, *el-Uddetü fî usûli'l-fıkh*, 129; *Uddetü'l-usûl*, I, 341; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 105. Ancak Sünnî usulcüler, râvinin kendisine ve râvide bulunması gereken adalet, zabt gibi şartlara daha fazla odaklanıp ehemmiyet verdikleri hâlde Tûsî, râvinin İmâmiyye'den olmasını öncelikle, ayrıca adalet şartını subjektif esaslara bağlamaktadır (bk. Kahraman, "Sünnî-Şîi Usûl Polemiği: Tûsî Örneği", s. 220). İmâmiyye dışındaki fırka mensupları ile gulâta mensup olup cebr, teşbih ve tenâsüh inançlarını nakleden râvilerin durumları ile ilgili olarak Tûsî, "onların aslında naklettikleri hadislerin muhtevasını kabul etmedikleri, ya da az hadis bildikleri şeklindeki yanlış zannı yıkmak için bu tür rivayetleri naklettiklerini" söyleyerek bir savunma yapmıştır (bk. Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, I, 345; Kuzudişli, *Şîa'da Hadis Rivâyeti*, s. 512).

¹⁰² Tûsî, *el-Uddetü fî usûli'l-fıkh*, I, 147-152; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 106.

¹⁰³ Tûsî, *el-Istibâr*, I, 4; Kuzudişli, *Şîa'da Hadis Rivâyeti*, s. 515.

ne rağmen, sıhhatine dair birtakım karineler taşıyan haber-i vâhidi Şeyh Tûsî'nin delil olarak kabul ettiğine işaret olarak yorumlayanlar da vardır.¹⁰⁴

Şeyh Tûsî, âhâd haberin kesin bilgi ifade etmemesini “Eğer o ilim gerektirseydi -sâdık bir habercinin zorunlu durumda verdiği haber gibi- bütün âhâd haberlerin kesin bilgi ifade etmesi gerekirdi” şeklindeki gerekçe ile savunur. O, bu görüşüne delil olarak “Bu durumda *liana* giden eşlerden birinin doğru, diğerinin ise yalan söylediğini kabul etmek lazım gelirdi.” Diğer delili ise “Haber-i vâhid ilim ifade etseydi Resûl-i Ekrem'in isrâ hâdisesini ve miracını bildiren haberlerde şüphe bulunmazdı” şeklindedir. O, bu konudaki görüşünü “Bu haberlerde şüphe olduğunu biliyoruz” diyerek ifade eder.¹⁰⁵ Ona göre, âhâd haber kesin bilgi ifade etseydi insanlar bunu kabulde ihtilaf etmezler, bu konuda şüphe etmelerine gerek kalmaz ve haberler arasında teâruz olmazdı. Ayrıca râvilerin özelliklerine itibar etmeye, haberler arasında tercihte bulunmaya gerek kalmazdı. Ona göre bütün bunlar, bu konuda aksi görüşte olanların görüşlerinin doğru olmadığını göstermektedir.¹⁰⁶

Şeyh Tûsî'ye göre râvilerin âdil olması oldukça önemlidir. Bu sebeple o, râvileri İmâmî, mukallid, Şîa içerisinde yer alan Vâkife,¹⁰⁷ Fethiyye¹⁰⁸ gibi farklı fırkalara mensup olanlar şeklinde üç grupta mütalaa eder. Şeyh Tûsî bunlardan ilk iki grup içinde yer alan râvilerde sorun görmez; üçüncü gruptakilerin rivayet ettikleri ise değerlendirmeye tâbi tutulur. Bu râviler dindar ve nakillerinde güvenilir, yalancılıktan ve hadis uydurmaktan uzak iseler -itikad bakımından İmâmî olmasalar da rivayetleri ile amel edilir; rivayetlerinde tek kalmışlarsa onunla amel edilmez.¹⁰⁹ Tûsî, *muhâlif* veya *âmm*e dedikleri Sünnî râvileri ve aşırı Şîi yapılara (gulât) mensup olanları ayrıca değerlendirir. Ona göre Sünnî râvilerin rivayeti ile bazı şartlarla¹¹⁰ amel edilebilir. Yukarıda saydığımız üç râvi grubunun dışında yer alan ve gulâttan olup rivayetinde ta'na uğrayan, hadis uydurmakla itham edilen ve rivaye-

¹⁰⁴ Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 98.

¹⁰⁵ Tûsî, *el-Uddetü fi usûli'l-fikh*, I, 100-101; Kahraman, “Sünnî-Şîi Usûl Polemiği: Tûsî Örneği”, s. 216.

¹⁰⁶ Tûsî, *el-Uddetü fi usûli'l-fikh*, I, 102-103; Kahraman, “Sünnî-Şîi Usûl Polemiği: Tûsî Örneği”, s. 217.

¹⁰⁷ İmam Mûsâ el-Kâzım'ın (ö. 183/799) ölüp ölmediği ile ilgili Şîa içinde tartışmalar yaşanmıştır. Onun kesinlikle öldüğünü kabul edenlere *Kat'iyye*, ölmeyip kâim imam olduğunu ileri sürenlere ise *Vâkifa* adı verilmiştir (geniş bilgi için bk. Nevbahtî, *Firakü's-Şîa*, s. 79). Meselâ Semâa b. Mihrân, Ali b. Ebî Hamza, Osman b. İsâ gibi râviler Vâkife'dendir.

¹⁰⁸ Ca'fer es-Sâdık'ın en büyük oğlu olan Abdullah, “el-Eftah” diye bilinmekteydi. Şîa'da bir kesim Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra Abdullah el-Eftah'ın imametini kabul etmişlerdir. Bu fırkanın adına Fethiyye denmiştir (bk. Nevbahtî, *Firakü's-Şîa*, s. 77; İbn Bâbeveyh, *Kemâlüddîn ve temâmü'n-ni'me*, s. 101). Tûsî, bu fırka mensuplarını Fetahî diye zikreder; meselâ Abdullah b. Bükeyr, Fetahî'dir (bk. Tûsî, *el-Uddetü fi usûli'l-fikh*, I, 134, 150).

¹⁰⁹ Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, I, 349-351.

¹¹⁰ Bunların ilki, râvinin hadis hususunda yalan söylemeyen, dindar ve güvenilir olmasıdır. Burada üç durum söz konusudur: Böyle bir râvî, mâsum imamlardan bir hadis rivâyet ettiğinde, bu rivayeti Şîi râviler kanalıyla gelen haberden içerik bakımından farklı ve Şîi râvinin rivayetine zıt ise reddedilir, Şîi râvinin rivayeti kabul edilir. Şîi-İmâmî râvilerin rivayetiyle başka mezheplerden olan râvilerin rivayetleri örtüşüyorsa ikisi de kullanılır. İmâmî râvilerden aynı konuda diğer mezhep ve fırkalara mensup râvilerin naklettiğine uygun veya zıt bir rivayet gelmemişse -başka mezhepten de olsa güvenilir olması kaydıyla bu râvinin rivayeti kabul edilir (geniş bilgi için bk. Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, I, 351, 379; Karaman, “Şîa'da Fıkah Usulü ve Şeri Deliller” ss. 335-336).

tinde tek kalanların rivayetlerine itibar edilmez. Ancak sika bir râvinin rivayeti bunların rivayet ettiği haberi desteklemesi hâlinde onunla amel edilebilir.¹¹¹

Âhâd haberin -akîdede olmasa da- amel konusunda delil olabilmesi için râvînin İmâmî ve sika olup cerhe uğramış olmaması, hıfz ve zabt bakımından sağlam olması, hadisin Hz. Peygamber'e (a.s) ya da mâsum imamlardan birine (ahbâr) dayanması, hadisin sahih olduğuna dair bir karine bulunması gibi şartlar ileri sürer.¹¹² Şeyh Tûsî'ye göre, İmâmî âlimler âhâd haberlerin amelde geçerli olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Öyle ki âlim ve müctehidler kıyasla amel edilmesine karşı çıkmalarına rağmen¹¹³ âhâd haberle amel edenlere muhalefet etmemişlerdir. Bütün bunlar âhâd haberle amel edilebileceğine delildir.¹¹⁴

Şeyh Tûsî, âhâd haberle amelin aklen vacip değil caiz olduğu görüşündedir. Ona göre bu konuda aklî bir mecburiyet bulunmamaktadır.¹¹⁵ *el-Udde'*de ifade ettiğine göre, haber, İmâmî râviler tarafından nakledilmişse kabul edilir.¹¹⁶ İmâmî râviler kanalıyla gelen haberlere uygun olmayan haberler ise makbul değildir;¹¹⁷ çünkü daha önce de ifade edildiği üzere, İmâmî olmayan râviler âdil sayılmaz.¹¹⁸ Ayrıca Tûsî, müteâriz hadislerde râvilerin sayı ve adalet bakımından müsavi olmaları durumunda âmmenin (Ehl-i sünnet) görüşüne uzak olan rivayetin esas alınarak onunla amel edileceğini, âmmenin görüşlerine muvafık olanın ise terk edileceğini belirtir.¹¹⁹ Bununla beraber ne olursa olsun ona göre haber-i vâhid akîdede delil olmaz.¹²⁰ Şerîf el-Mürtezâ, kesin bilgi vermemesi sebebiyle âhâd haberleri reddetmesine karşın Şeyh Tûsî bunların fûrû-i fıkıhta kullanılabileceğini savunmuştur. Bu sebeple Şeyh Tûsî, belli şartları taşıması şartıyla âhâd haberleri kabul ederek Usûlî ekolün fıkıh anlayışında akıl-nakil dengesini kuran kişi olarak tanımıştır.¹²¹

Özetle ifade edersek Şeyh Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm*'da haber-i vâhidin hücciyetine muâriz olduğu, *el-İstibsâr*'da birbirine tercih edilemeyen (muzdarib) görüşler serdettiği, *el-Udde'*de ise belli şartları taşıması şartıyla âhâd haberler bilgi kaynağı ve fûrû-i fıkıhta muteber oluşunda karar kıldığı söylenebilir.¹²² Sonuç itibarıyla *Kütüb-i Erbaa'*da yer alan hadislerin *çoğunluk* itibarıyla âhâd haberlerden oluşması, ictihatta bunlara başvurma zaruri olması, fıkıhta amel edilmediği takdirde âhâd haberlerle konulan hükümlerin geçersiz olacağı gibi sebeplerle Şeyh

¹¹¹ Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, I, 351; Kuzudîşli, *Şîa'da Hadis Rivâyeti*, s. 513.

¹¹² Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 126.

¹¹³ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 126.

¹¹⁴ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 8.

¹¹⁵ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 127.

¹¹⁶ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 106.

¹¹⁷ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 100, 126.

¹¹⁸ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 134.

¹¹⁹ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 129; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 105.

¹²⁰ Bk. Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, I, 376-377.

¹²¹ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, I, 121-122, 136-141; Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 104.

¹²² Kahraman, "Tûsî", *DİA*, LXI, 435-436.

¹²³ Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 99. Ancak Tûsî'nin *Tibyân*'ı, *el-Udde'*den sonra telif ettiği dikkate alınmalıdır.

Tûsî'nin belli şartları taşıyan âhâd haberlerin ictihatta kullanılabilmesi kanaatine vardığı görülmektedir. Ayrıca onun haber-i vâhid konusundaki ilk fikirlerinin niçin daha sonraki dönemde benimsediği görüşlerden farklı olduğunu doğru değerlendirmek ve fikirlerindeki değişimin sebeplerine bakmak gerekir. Bu noktada ilk dikkat çekeceğimiz husus, Şeyh Tûsî'nin hocaları Şerîf el-Mürtezâ'nın ve Şeyh Müfîd'in bu husustaki fikirlerinden, bilhassa aklî ve kelâmî metodoloji konusunda ilk zamanlar oldukça etkilendiğidir. Ayrıca Şeyh Tûsî, gençlik yıllarında Şeyh Müfîd ve Şerîf el-Mürtezâ'nın ders halkasına katılmadan evvel Tus'ta Sünnî âlimlerden ders almıştır; zira Tus'ta Hanefî, Şâfiî, İsmâilî ve İmâmî gibi mezhep mensupları bulunmakta ise de siyasi olarak şehir Şâfiîler'in kontrolündeydi. Bu sebeple o, İmam Şaffî'nin eserlerinden yararlanmıştı.¹²³ Ayrıca onun ilk zamanlar i'tizal fikrine sahip olduğu da ileri sürülmüştür.¹²⁴ Meselâ Şeyh Tûsî, hüsün ve kubûhun akılla bilineceğini savunan Mu'tezile gibi düşünmektedir.¹²⁵ Böyle olunca onun önceleri âhâd haberlerin ilim ve amel gerektirmediği tezini niçin savunduğunu anlamak daha kolaydır.

Bütün bunları bir bütün hâlinde değerlendirdiğimizde, çoğunluğu haber-i vâhiden oluşan *Kütüb-i Erbaa* hadislerini fıkhnın kaynağı olarak değerlendirebilmek ve bu probleme bir çözüm bulabilmek için Şeyh Tûsî'nin haber-i vâhidin "ictihatta kullanılabilmesi" görüşünü savunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Gleave de bu hususa dikkat çekmiştir: "İmamlardan nakledilen ve "temel dört Şiî hadis kitabı"nda (*Kütüb-i Erbaa*) bulunan haberlerin ekseriyeti kaçınılmaz bir şekilde haber-i vâhide dayanıyordu. Hukukun potansiyel kaynakları olarak bunların kaybedilmesi, hukukun meşruiyetini azaltacaktı. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in ve mâsum imamların "hukukî delillendirme"de haber-i vâhidin kullanımını tasvip ettiklerini göstermek için daha fazla yorumsal çaba sarf edilmiştir. Genel anlamda bu, hukukta *zannî kaynakların* kullanımına izin vermeyi hedefleyen yorumsal bir projeydi. Haber-i vâhid buna bir örnektir. Daha özel anlamda ise o, malzemenin temel gövdesinin yeniden birleştirilmesiydi; çünkü bu malzemelerle (haberlerle) konulan hükümler geçersiz olmakla karşı karşıyaydı."¹²⁶

Sonuç

İmâmîye âlimleri nezdinde haber-i vâhidin hücciyeti meselesi oldukça tartışmalı ve problemlidir. Bu hususta İmâmî âlimleri; haber-i vâhidle amel edilemeyeceği görüşünde olanlar, *Kütüb-i Erbaa*'da yer alan haber-i vâhidlerle amel edilebileceğini kabul edenler ve haber-i vâhidle bazı şartlarla amel edilebileceğini kabul edenler şeklinde üç grupta mütalaa etmek mümkündür. Şeyh Tûsî'nin (ö. 460/1067) hocası ve mütekaddimûn dönemi âlimlerinden Şerîf el-Mürtezâ (ö. 436/1044) haber-i vâhidle amel edilmeyeceği konusunda Şîa arasında icmâ bulunduğunu ileri sürmüşse de Şeyh Tûsî'nin belirli şartlar yerine geldiği takdirde

¹²³ Bk. Akhtar, *The Early Imamiyyah Shiite Thinkers*, s. 206.

¹²⁴ Hubbullah, *Nazariyyetü's-sünne*, s. 98.

¹²⁵ Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fıkh*, I, 10; II, 759-762.

¹²⁶ Gleave, "Haber-i Vâhid Üzerine Modern Şiî Tartışmalar: Sadr, Humeynî ve Hui Örneği", s. 151.

haber-i vâhidle amel edilebileceğini savunmuştur. Dahası Şeyh Tûsî, hocası Şerîf el-Mürtezâ'nın aksine haber-i vâhidle amel edilebileceğine dair icmâ olduğunu belirtmesi bu konudaki ihtilafın boyutlarını göstermektedir.

Aralarında tam bir görüş birliği olmamakla beraber genel olarak *Usûlîler*, haber-i vâhidin isnadında yer alan bütün râvilerin sika olmaları kaydıyla bu tür rivayetlerin akîdede olmasa da fıkıhta hüccet olarak kullanılabilceğini ifade ederler. Onlar, Hucurât sûresinde (49/6) yer alan “fâsıkın getirdiği haberin iyice araştırılması”na dair âyeti bu konuda delil olarak alırlar. Bu âyet fâsıkın haberinin doğruluğunu tahkik etmeden onu kabul edemeyeceğimizi, râvinin âdil, sika olması hâlinde tek kişi de olsa onu alabileceğimizi zımnen ifade eder. Zanla amel etmeyi caiz görmeyen Ahbârîler'in geneli, bu sebeple *Kütüb-i Erbaa*'daki hadislerin mâsum imamlara aidiyetinden şüphe etmezler ve onların kat'i olup yakın ifade ettiği kanaatini taşırlar. Ahbârîliği ikinci kez canlandırmış olan Emin el-Esterebâdî (ö. 1036/1626) zan ile amel etmeyi caiz görmediğinden çözüm olarak *Kütüb-i Erbaa*'daki hadislerin kesin olduğunu savunur. Bununla birlikte bir Usûlî olan Şeyh Tûsî, *Kütüb-i Erbaa*'daki hadislerin çoğunun haber-i vâhid nevinden olduğunun, dolayısıyla tamamının kat'i ve sahih sayılmayacağını farkındadır. O, bu sebeple Ahbârîler'i eleştirir. İlk defa İbn Tâvus el-Hillî (ö. 673/1274) ile başlayıp Allâme İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325) eserlerinde uygulamasını bulan hadislerin *sahih, hasen, müvessak ve zayıf* şeklindeki sınıflandırmasında olduğu gibi bu problemi çözebilmek için Şeyh Tûsî de hadisleri kendine göre taksimata tabi tutmuştur.

Şeyh Tûsî önce haberi klasik şekilde râvi sayısı itibariyle *mütevâtir* ve *mütevâtir olmayan* diye ikiye ayırmaktadır. Mütevâtir haber, her hâlükârda ameli gerektirir. O, mütevâtir olmayan haberi de ikiye ayırır: Bunlardan ilki, ilmi gerektiren “karineli haber”dir ki, bu tür haberle mütevâtir gibi amel edilir. Dolayısıyla karineli haber, amel bakımından mütevâtir habere dâhil edilebilir. Eserlerinden anlaşıldığı üzere Şeyh Tûsî râvinin İmâmî ve âdil olması ile yetinmez ve âhâd haberin sahih olabilmesi için onda bazı karineler arar. Söz konusu karineler ise haberin akla, Kur'ân'ın zahirine, kesin olan sünnete, müslümanların icmâna ve hak fırka olan İmâmiyye Şîası'nın icmâna mutabık olmasıdır. Bu karinelere sahip olan haber, âhâd olmaktan çıkar; o artık ameli gerektiren haber sınıfına dâhildir. Üçüncüsü ise mütevâtir ve karineli haber olmayıp mezkûr karinelere herhangi birine sahip olmayan haberdur. Bu tür âhâd haberlerle “bazı şartlarla” amel edilebilir. Bu şartlar haberin başka bir habere muâriz olmamasıdır; zira bu durumda bu haberi rivayet etmede icmâ edilmiş demektir. Ancak bu haberin aksine bir fetva verilmişse onunla amel terk edilir. Bir haberle diğer rivayet(ler) arasında teâruz varsa müteâruz olan söz konusu haberler değerlendirilerek daha âdil râvilerden oluşan isnad tercih edilir. İki isnadın râvileri adalet bakımından eşitlerse bu kez isnadında âdil râvi sayısı daha çok olana dikkat edilir. Bunda da eşitlik varsa ikisinden birini te'vil ederek ikisiyle de amel edilme yoluna gidilir. Te'vil edilen haberin şahidi olan başka bir haber yoksa bu durumda söz konusu iki haberden tercih edilenle amel edilir; çünkü imamlardan bu şekilde birbirine zıt iki haber gelip de aralarında zikredilen yollar uygulandığı hâlde ikisi ile de amel edilememişse ikisinden birini ter-

cihte bir problem olmadığı nakledilmiştir. Şeyh Tûsî, *el-İstibsâr*'da ve diğer eserlerinde bu şekilde başka yol bulamadığı için müteâriz haberler arasında tercihte bulunduğunu ifade etmiştir.

Bütün bunlardan anlaşılın, râvilerinin İmâmî, âdil ve sika olması gibi bazı şartları taşıması hâlinde -zannî ilim ifade etse de- haber-i vâhidin Şeyh Tûsî'ye göre bilgi kaynağı ve fıkhıta delil olduğudur. O, böylece “karineli haber” ve “bazı şartları taşıyan haber” formülü ile *Kütüb-i Erbaa*'daki hadislerin neredeyse tamamını oluşturan âhâd haberlerden fûrû-i fıkhıta yararlanma yoluna gitmiştir. Sünnî usulcüler, râvide bulunması gereken adalet, zabt gibi şartlara daha fazla ehemmiyet verdikleri hâlde, Şeyh Tûsî'nin râvinin âdil olmasına daha fazla vurgu yaptığı görülmektedir. Râvileri esas itibariyle İmâmî, mukallit ve Şîa içinde Vâkifiyye, Fethiyye gibi farklı fırkalara mensup olanlar şeklinde üç ana grupta mütalaa eden Şeyh Tûsî'nin, rivayetin doğrudan kabul edilebilmesi için râvilerinin İmâmîyye'den olmasını şart koşması, Sünnî râvileri fâsık addederek âdil saymaması, Şîa'dan olup da İmâmîyye dışındaki Vâkifiyye ve Fethiyye gibi fırkalara mensup râvilerden ancak sika olmaları vb. şartlarla hadis alınabileceğini belirtmesi bu suretle adalet şartını subjektif esaslara bağlaması dikkat çekicidir. Bundan dolayı o, Sünnî ulemâ tarafından mezhebî taassupla eleştirilmiştir. Aynı şekilde kendisinden yaklaşık bir asır sonra İbn İdrîs el-Hillî'nin (ö. 597/1200) ve daha sonraki dönemde Emîn el-Esterebâdî (ö. 1036/1626) gibi İmâmî âlimlerin ciddi eleştirilerine maruz kalsa da Şeyh Tûsî, kendi döneminde ve daha sonra yaşamış İmâmî ulemâyı görüşleriyle oldukça etkilemiştir. Onun âhâd haberle ilgili görüşleri daha fazla benimsenmekle beraber bu konudaki tartışmalar bitmiş değildir; öyle ki günümüzde haber-i vâhidin amelde (fûrû-i fikh) delil olmayacağını savunanlar vardır. Her hâlükârda Sünnî fikh ve hadis usulünün İmâmîyye fikh ve hadis usulüne tesirleri, bir araştırma konusu olarak durmaktadır.

Kaynakça

- Abdürresûl, el-Gaffâr, *el-Küleyni ve Husûmuhû Ebû Zehre*, Dârü mehicceti'l-beyzâ, Beyrut, 1995/1415.
- Akhtar, Syed Waheed, *The Early Imamiyyah Shiite Thinkers*, Ashish Publishing House, New Delhi 1988.
- Âmilî, Şeyhü'l-İslâm İzzüddîn, *Vusûlü'l-ahyâr ilâ usûli'l-ahbâr*, nşr. Seyyid Muhammed Rızâ el-Hüseynî, *Resâil fî dirâyeti'l-hadis* içinde, haz. Ebü'l-Fazl el-Hâfızayân Bâbulî, Dârü'l-hadis, Kum 1424/2003.
- Apaydın, H. Yunus, “Haber-i vâhid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIV, 355-363.
- Arjomand, S. A., *The Shadow of God and Hidden Imam, religion, political order, and societal change in Shi'ite Iran from the beginning to 1890*, University of Chicago Press, London 1984.
- Asfarüddin, Asma, “İmâmî Muhaddis Cemalüddîn Ahmed b. Tâvus'un Hadis Metodolojisine Bir Bakış”, çev. İbrahim Kutluay, *Sırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3-5) 2012/1, ss. 197-218.
- Bihbehânî, Muhammed Bâkir b. Muhammed, *el-İctihad ve'l-ahbâr (Resâilü'l-usûliyye* içinde), Müessesetü Allâmeti'l-Bihbehânî, İrân 1416.
- Brown, D.W., *Rethinking Tradition in Modern Islamic*, Cambridge 1996.
- Eren, Mehmet, *Şîa'da Hadis Ricâl İlmi Kaynakları ve Konuları*, Konya 2010.
- Ertürk, Mustafa “Haber-i vâhid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIV, 351-352.
- Fadlî, Abdül-hâdî, *Introduction the Hadith and Dirayat al-Ahadis*, ICAS, 2002.
- Gleave, Robert, *Scripturalist Islam The History and Doctrines of The Akhbari Shi'i School*, Leiden 2007.
- , “Haber-i Vâhid Üzerine Modern Şîî Tartışmalar: Sadr, Humeyni ve Hui Örneği”, çev. İbrahim Kutluay, *Sırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3-4) 2011, ss. 135-166.

- Gurevî, Âyetullah Muhammed Cevâd el-Müsevî el-Gurevî, *Mesâdirü'l-ma'rifeti'd-dîniyye: Haberü'l-vâhid nemûzecen*, dirâsetün istidlaliyyetün tûtrahu rü'yetün muğayeretün, Dârü'l-hâdî, Beyrut 2004.
- Hillî, Allâme İbnü'l-Mutahhar Cemalüddin Hasan b. Yusuf, *Mebâdiu'l-vusûl ilâ ilmi'usûl*, nşr. Abdülhüseyn Muhammed Bakkal, Mektebetü'l-İlâmî'l-İslâmî, Kum 1984; Dârü'l-advâ, Beyrut 1406.
- Hubbullah, Haydar, *Nazariyyetü's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmiyyi's-Şiî: et-tekevvin ve's-seyrüre, el-İntişârü'l-Arabî*, Beyrut 1427/2006.
- Hû'î, Seyyid Ebü'l-Kasım al-Mûsavî, *The Prolegomena to the Qur'an*, çev. A. Abdulaziz, Oxford University Press, Oxford 1998.
- , *Misbâhu'l-usûl*, ed. Muhammed Surur el-Hüseynî, Kum 1417.
- Humeynî, Rûhullah, *Tehzîbü'l-usûl*, Kum 1405.
- , *Menâhicü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, Müessesesi-i Tanzim ve Neşri Asar-ı İmam Humeynî, Tahran 1429.
- İbn Bâbeveyh, Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebü Ca'fer Şeyh Sadûk el-Kummî, *Kemâlüddîn ve temâmü'n-ni'me*, nşr. Ali Ekber Gaffârî, Kum 1405.
- Juynboll, G.H.A. *The Authenticity of Tradition Literature in Modern Egypt*, Leiden 1969.
- Kahraman, Abdullah, "Sünnî-Şiî Usûl Polemiği: Tûsî Örneği", *Marife*, 2005, S. 3, ss. 213-232.
- , "Tûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2012, XLI, 435-437.
- Kohlberg, Etan, "Aspect of Akhbari thought in the seventeenth and eighteenth century", ed. Nehemia Levtzion and John O. Voll, *Eighteenth Century Renewal and Reform in Islam*, Syracuse University Press, 1987.
- , "Akhbariya", *Encyclopaedia Iranica*, London 1985, I, 716-718.
- Karaman, Hayrettin, "Şia'da Fıkıh Usulü ve Şeri Deliller", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, ss. 331-355.
- Kartaloğlu, Habib, "İmâmiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2011, 2011/2, XIII, 193-216.
- Kutluay, İbrahim, *İmâmiyye Şiası'na Göre Cerh ve Ta'dil*, Rağbet Yay., İstanbul 2011.
- Kuzudışlı, Bekir, *Şia'da Hadis Rivayeti ve Isnad*, BSR Yay., İstanbul 2011.
- Madelung, "Akhbariyya", *The Encyclopedia of Islam (EI²)*, Supplement, I, Leiden 1980, ss. 56-57.
- Mennâî, Âişe Yûsuf, *Usûlü'l-akide beyne'l-Mu'tezile ve's-Şiati'l-İmâmiyye*, Dârü's-sekâfe, Doha 1992.
- Modarressi, Hossein Tabatabai, *An Introduction to Shi'ii Law: A Bibliographical Study*, London 1984.
- Moussavi, A. Kâzımî, *Encyclopaedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater, Encyclopaedia Iranica Foundation, New York 2004.
- Murtada, Kariminiya, "Al-Tibyan fi Tafsir Al-Quran", çev. Mansur Limba, *Quranic Studies and Shia Exegesis*, ICAS Press, Londra 2013.
- Müfid, Ebü Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed, *Evâilü'l-mekâlât ve't-talikat aleyhâ*, thk. İbrahim el-Ensârî, Beyrut 1993.
- , *et-Tezkire bi-usûli'l-fikh*, nşr. Mehdi Necef, Dârü'l-Müfid, Beyrut 1993/1414.
- , *el-füsûlü'l-muhtâra*, nşr. Seyyid Ali Mir Şerif, Dârü'l-Müfid, Beyrut 1414/1993.
- Mürtezâ, Ali b. Hüseyin b. Mûsâ el-Musevî, *ez-Zerîâ ilâ usûli's-şeri'a*, tsh. Ebü'l-Kâsım el-Kürçî, Dânişgâh Tahran, Tahran 1984.
- , *ez-Zahîra fi ilmi'l-keâm*, nşr. es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî, Müessesesi neşri'l-İslâmî, Kum 1411.
- Nevbahî, Ebü Muhammed Hasan b. Mûsâ, *Firakü's-Şia*, nşr. Seyyid Muhammed Sâdık, Necef 1936.
- Öz, Mustafa, "Tûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2012, XLI, 433-435.
- Râzî, Ebü Abdullah Fahreddin, *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh*, Dârü kütübî'l-İlmiyye, 1408.
- Sadr, Hasan, *Nihâyetü't-dirâye fi şerhi risâleti'l-mevsûme bi'l-vecize li'l-Bahâî*, thk. Mâcid el-Garbâvî, Neşri'l-meşâr, ty.
- Sadr, Muhammed Bakır, *İktisâdunâ*, Beyrut 1398/1977.
- , *Dürüs fi ilm-i usûl*, Merkezü'l-ebhâs ve'd-dirâsâti't-tahasusiyye li's-sehîdi's-Sadr, Kum 1418.
- Sajad, Jiyad, "Khabar Al-Wahid in Shi'i Scholarship", *Shi'a Studies*, Ekim-Kasım (2011), Centre for Islamic Shi'a Studies, United Kingdom, S. 3, ss. 9-11.
- Semâhicî, Abdullah, "İmâmiyye Şiası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar", çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1-2) 2013/1, yıl. 4, C. IV, S. 7, ss. 137-153.
- Strothmann, R. "Şia", *İslam Ansiklopedisi, (İA)*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1979, XI, 507-508.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*, Dârü kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1399.
- Şehîdü's-sânî, Ebü Muhammed Zeynüddîn b. Ali b. Ahmed el-Âmilî eş-Şâmî, *Münteka'l-cüm'an*, nşr. Ali Ekber Gifârî, Kum 1984/1404.
- , *er-Riâye li hâli'l-bidâye fi ilmi'd-dirâye*, thk. Gulâm Hüseyin Kayseriyyaha, *Resâilün fi dirâyeti'l-hadis* içinde I-II, haz. Ebulfazl el-Hâfızayân Bâbulî, Dârü'l-Hadis, Kum 1424/2003.

- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Rıza el-Ensârî el-Kummî, Sitare, Kum 1997/1417.
- , *Uddetü'l-usûl*, nşr. Muhammed Mehdi Necef, (Zeylinde Halil b. Gâzi el-Kazvîni, *el-Hâşiyetü'l-Halîliyye*), Müessesetü Âl-i beyt, yy. 1983/1403.
- , *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. ve tsh. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî, Necef 1957-1965; Dârü ihyâi türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- , *el-İstibsâr fime'ttülîfe mine'l-ahbâr*, Dârü'l-kütübi'l-İslâmiyye, Tahran 1970.
- , *el-Fihrist*, thk. Cevad Kayyûmî, Müessesetü neşri'l-fukahâ, yy. 1417.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Haber-i vâhid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIV, 352-355.